

TIDINGE

van Die Goude

TIDINGE VAN DIE GOUDE

Mededelingenblad Oudheidkundige kring "Die Goude"

Redactie:
Jaap Rebel, Henny van Dolder-de Wit,
Paul Abels, Nico Habermehl
Redactieadres: Westhaven 43,
2801 PL Gouda

Jaargang 13, No. 3 - Juli 1995

Secretariaat:
Zoutmanstraat 64,
2806XD Gouda (tel. 01820 - 16943).
penningmeester/ledenadministratie:
R. F. Stijns, Vlietenburg 32,
2804 WT Gouda (tel. 01820 - 32278).

Postrekening nr. 39.70.93, t.n.v. "Die Goude", Gouda

DE GOUDSE GLAZEN IN EN NA DE TWEDE WERELDOORLOG (1939 - 1947)

Henny van Dolder-de Wit

Op 17 oktober 1936 waren vele genodigden, waaronder een groot aantal autoriteiten, in de St.-Janskerk bijeen, om getuige te zijn van de oplevering van zestien gebrandschilderde Glazen, waarmee een restauratieperiode van 36 jaar werd afgesloten. Ir. J.L. Schouten, directeur van het Delftse glasatelier 'Het Prinsenhof', die bij het project de algehele leiding had, kon met recht spreken van de voltooiing van zijn levenswerk. Bij deze gelegenheid werd een gedenk-raam onthuld door mr. W.J. baron van Lynden, opperkamerheer en vertegenwoordiger van koningin Wilhelmina. Het Glas (28b) bevat de wapens van degenen die tussen 1920 en 1936 (de tweede periode van de grote restauratie) in de kosten hiervan hebben bijgedragen. Niemand kon toen vermoeden dat de in hun volle glorie herstelde Glazen reeds drie jaar later verwijderd zouden worden.

Terwijl de restauratie van de kerk nog voortging, paktten donkere wolken zich boven Europa samen. Van verschillende instanties werd een verzoek ontvangen de kostbare Goudse Glazen in veiligheid te brengen. Deze operatie werd voltooid tussen 6 september en 16 december 1939. Als bergplaatsen dienden aanvankelijk boerderijen in de omgeving van Gouda (zie bijlage I) en later de bomvrije kluizen in Noord-Holland. Slechts enkele Glazen uit de twintigste eeuw bleven in de kerk. Zij herinnerden het schaars geworden aantal bezoekers aan de kleurenpracht van weleer. In 1947 waren alle Glazen weer herplaatst en werd de Tweede Wereldoor-

log er in herinnering gehouden met het 'Bevrijdingsglas', naar ontwerp van de kunstenaar Charles Eyck.

In dit artikel wordt iets verteld over deze donkere periode uit de geschiedenis van de Goudse Glazen.

De voorgestelde maatregel uit 1939 om de Glazen in veiligheid te brengen was niet nieuw. In 1916, tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918), maakte de opperbevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten, generaal C.J. Snijders, de kerkvoogdij attent op het 'bommengevaar' voor de Glazen. Men dacht er toen aan om een diepe kuil te graven in de kooromgang van de kerk en daar de Glazen in veiligheid te brengen. Om het inzakken van de zerken tegen te gaan was het nodig daaronder stevige balken aan te brengen. Het vrijgekomen zand zou met een hoogte van anderhalve meter over de vloer worden uitgespreid. Als tegemoetkoming in de kosten werd door het Rijk 1000 gulden toegezegd.¹ Gelukkig bleken deze voorzieningen niet nodig en verdwenen de plannen na 1918 weer in de kast.

Reeds op 4 april 1939 (!) ontving de 'Vereniging Crabeth'² een schrijven van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg te 's-Gravenhage om een ontwerp te maken "voor uitnemen van glas in oorlogstijd". Dat men zich al in zo'n vroeg stadium met deze zaak bezighield, komt ook naar voren in de notulen van de Restauratiecommissie voor de St.-Janskerk, waarin staat te

lezen dat burgemeester dr. K.F.O. James (sinds 28 januari 1939 lid van deze Commissie), "zich heeft trachten te oriënteren omtrent de beste wijze van bescherming der glazen ten tijde van oorlog en oorlogsgevaar".⁵ De kwestie werd aangescherpt, toen er ook van de zijde van het ministerie van OKW werd aangedrongen op het verwijderen van de Glazen.

Het uithakken van het kostbare gebrandschilderde glas, dat met cement in de raamsponningen was vastgezet, moest vakkundig geschieden. Uit een "Lijst van de Ramen zoals ze bevonden en opgeborgen werden bij de uitneming in 1939"⁴ blijkt dat er desondanks in totaal 341 scheurtjes in het glas werden waargenomen, die alle per 'paneel' zorgvuldig werden genoteerd. Coördinator van het werk was de architect W. Kromhout.⁵ Koster C. Groenendal (een bouwkundige) werd belast met het dagelijks toezicht.

Een volgende stap was het zoeken naar geschikte bergruimte voor de 2412 glaspanelen. Hiertoe begaven zich de voorzitter en de secretaris van de kerkvoogdij op pad, vergezeld van architect Kromhout. De aandacht was hierbij vooral gericht op de toestand waarin kelders van boerderijen rond Gouda zich bevonden. Enkele ervan in Bergambacht en het Weeshuis in Moordrecht werden al direct voor het gestelde doel geschikt bevonden.

Op woensdag 6 september 1939 begon glazenier C.H. Knoll van glasatelier 'Het Prinsenhof' bijgestaan door twee glazetters uit Delft met het uitnemen van het eerste Glas (nr. 15 uit 1555), dat werd opgeborgen in de bankkluis van Knox & Dortland aan de Turfmarkt 30 (waar nu het Zuid-Hollands Verzetsmuseum is gevestigd). Aan de hand van deze werkzaamheden kon door mr. Rijksen een kostenbegroting worden opgesteld (bijlage II). Die bedroeg 8398 gulden. Daar bij het kerkbestuur de financiële middelen ontbraken, bood het Rijk een vergoeding aan van 6900 gulden. Met een bijdrage van 1500 gulden door de 'Vereniging Crabeth' waren de kosten volledig gedekt.

In november 1939 aarzelden de kerkvoogdij nog even om de definitieve stap te zetten alle Glazen 'de deur uit te doen'. Rijksen schrijft hierover: "In heel hun bestaan van bijna vier eeuwen hadden de Glazen hun hoge lichtende plaats niet verlaten".⁶ In de vergadering van 7 november kwam er een alternatief plan ter tafel, enigszins gelijkend op dat uit 1916: het maken van betonnen bakken voor berging van de Glazen om die in een gedeelte van de kerkvloer in te graven. Hiervan werd al spoedig afgezien.

In oktober 1939 waren drie kostbare Glazen van Dirck Crabeth (14, 15 en 16) ondergebracht in de bankkluizen van Knox & Dortland en bij

de Nutsspaarbank aan de Oosthaven 12, hoek Molenwerf.

Behalve aan evacuatie van de burgerbevolking uit gebieden die in staat van verdediging gebracht zouden worden, het afkondigen van 'noodverordeningen' enzovoorts werd in 1939 door de ministerraad ook aan de bescherming van monumenten gedacht. Het departement van OKW had aan dr. J. Kalf, directeur van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg op dit punt de nodige volmachten gegeven. Dit resulteerde onder meer in het bouwen van bomvrije kluizen in de duinen, het versterken van de kelder van het Mauritshuis in Den Haag en de berging van de Goudse Glazen. Met het aan zekerheid grenzende vermoeden dat in een nieuwe oorlog, zoals in vroeger tijden, het metaal van de kerkklokken gevorderd zou worden, had dr. Kalf er al in 1939 voor gezorgd dat alle klokken en carillons van kerkhistorische, oudheidkundige of artistieke waarde, daterend van vóór 1700, voorzien waren van een letter M (monument). Bij elke klok of carillon bevond zich een certificaat in vier talen, waarin vriend en vijand werden uitgenodigd ze te sparen.⁷ Een dergelijk document was in de St.-Janskerk gedurende de oorlogsjaren te vinden in de torenopgang en wat betreft het orgel op de toegangsdeur bij de orgeltrap (bijlage III). Aanvankelijk werden dergelijke verzoeken door de bezetter (voor zover het in zijn strategie te pas kwam) nog gerespecteerd. Men wilde een goede indruk maken!

Op 26 oktober 1939 inspecteerde prins Bernhard, vergezeld van zijn adjudant, majoor Pfaff, de St.-Janskerk en de Glazen in zijn hoedanigheid van adjudant in buitengewone dienst van H.M. de Koningin. Behalve de presidentkerkvoogd A. Dortland en de secretaris van het college van kerkvoogden D. Bijlsma, waren hierbij aanwezig burgemeester James, mr. Rijksen en de penningmeester van het Fonds Goudse Glazen. Dit laatste schoot bij kerkvoogd C.M. Kamphuisen in het verkeerde keelgat. Op de eerstvolgende vergadering sprak hij zijn misnoegen uit over deze gang van zaken. Dortland legde uit dat de burgemeester had bepaald wie er bij het bezoek van de Prins aanwezig zouden zijn: "een beperkt aantal". Kamphuisen was met dit antwoord niet tevreden en eiste dat voortaan alle leden van het college bij een dergelijke gelegenheid een uitnodiging zouden krijgen.

Inmiddels was men bezig met het timmeren van enkele honderden houten kratten. De glaspanelen werden hierin rechtop gezet, beschermd door een dikke laag stro of pakcarton, waarna de kisten werden dichtgespijkerd en naar de

• 1. 26 oktober 1939: prins Bernhard en zijn adjutant, majoor Pfaff, verlaten de St-Janskerk, uitgeleide gedaan door mr. A.A.J. Rijksen en burgemeester dr. K.F.O. James (met hoed in de hand). Fonds Goudse Glazen

boerderijen vervoerd. Rijksen merkte hierbij op dat Glas 30, waarin wordt afgebeeld hoe de profeet Jona door een vis aan land wordt gezet, toevallig terecht kwam in de boerderij 'Land voor Water'! Tientallen kisten met ijzers, die dienden om het glas-in-lood voor doorzakken te behoeden, werden in het koor van de kerk en op de zolders geborgen. In de raamspinningen kwam dubbeldik vensterglas, dat ter plaatse in een witte kleur werd getamponneerd.

Op 8 januari 1940 schreef de heer Kalf, in zijn hoedanigheid als inspecteur van de Kunstbescherming, dat naar zijn oordeel in boerderij 'De Eendracht' te Zevenhuizen en in het Weeshuis te Moordrecht te veel kisten met glas waren geborgen. Ook lagen naar zijn mening de bergplaatsen te dicht bij elkaar. De zinken bussen met werktekeningen van de Goudse Glazen, de cartons⁸ (met een papieroppervlakte van 1159 m²), die eveneens de kerk nog nooit in zo groten getale hadden verlaten, waren inmiddels veilig opgeborgen in de bankkluizen van Knox & Dortland.

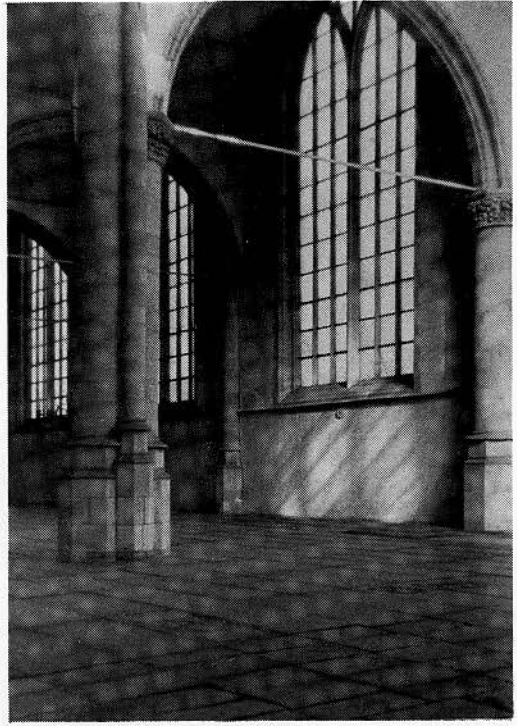
Op 7 april 1941 werden de laatste 41 kisten met glas, die nog in de kerk stonden, opgeslagen in de bomvrije kluizen in de duinen bij Castricum. De berging aldaar werd omschreven als:

voortreffelijk. Rijksen schrijft hierover: "Met de bouw van kluizen op verschillende plaatsen in de duinen en elders was men in 1940 begonnen. Ze zijn van gewapend beton met muren van 80 cm. en een dak van 1.25 m dik, waarop tot een hoogte van een 12-tal meters zand is gestort, dat met helm is beplant, zodat het er van buiten als gewoon duin uitziet. Alleen een toegang van betonnen muur en het opschrift 'Museumdepot' op een zware metalen deur laten merken wat er te vinden moet zijn. Naast veel beroemde schilderijen uit grote musea (verrassend gezicht zoals ze aan de rasterhekken opgehangen waren!) kregen de glasschilderingen er een plaats in de gedaante van 201 logge, zware kisten, ieder voorzien van het nummer van het raam".⁹

In juli 1943 begonnen de Duitsers in Zevenhuizen en Moordrecht met het plaatsen van stellingen voor afweergeschut. Gouda moest een 'Stützpunkt' worden achter de zogenaamde Westwall (het kustgebied). In verband met deze ontwikkelingen raadde de Inspectie van de Kunstbescherming aan, de kisten met glas uit de boerderijen te verwijderen. De kerkvoogdij had hier aanvankelijk geen oren naar, maar stemde onder druk schoorvoetend met de nieuwe maat-

• 2. Het uitnemen van Glas 13 in het koor van de kerk.
Fonds Goudse Glazen

• 3. Het interieur van de kerk bood gedurende de oorlogsjaren een kille en verlaten aanblik.
Archief Herv. Gemeente Gouda

regel in. Alle kisten werden nu naar de bomvrije kluisen vervoerd. Bij de verhuizing bleek dat niet alle bergplaatsen optimaal waren. Van een drietal kisten was de achterzijde geheel verrot of door ratten aangevreten. Van andere was het stro beschimmeld, het pakcarton vergaan en in een ervan bevond zich een nest muizen. Waar nodig werd de verpakking vernieuwd.

Reeds op de eerste kerkvoogdijvergadering na de bevrijding, op 14 mei 1945, kwam het onderwerp 'herplaatsing van de Glazen' aan de orde. Het zou echter tot 1947 duren eer de gehele serie weer compleet in de kerk aanwezig was. Glasatelier 'Het Prinsenhof' uit Delft, dat ook de restauratie en later het uitnemen van de Glazen uitvoerde, werd gevraagd de herbeglazing op zich te nemen. De meest voor de hand liggende materialen, zoals stopverf en lood konden slechts mondjesmaat na aanvraag worden geleverd. Ook de gebrekkige vervoerssituatie en de benzineschaarste waren er oorzaak van dat het werk minder snel vorderde dan men had gehoopt. De eerste Glazen (14, 15 en 16), in Gouda bewaard, konden door het publiek in september/oktober 1945 al weer worden bezichtigd.

Op 20 juni 1946 deed zich een droevig ongeval voor. Door het breken van een takel stortte

een man, die nog maar zes weken in dienst was, van grote hoogte uit de werkbak en was nagenoeg op slag dood. Bij onderzoek bleek niemand verantwoordelijk voor het gebeurde; de diaconie van de Hervormde Gemeente nam de zorg op zich voor de nabestaanden.

Al spoedig na herplaatsing van de eerste Glazen kwam het bezoek aan de kerk door toeristen weer op gang. Dit maakte het noodzakelijk dat enkele gidsboekjes, waarvan de tekst

• 4. Boerderij 'De Eendracht' in Moordrecht van Adriaan Hardijzer bood gedurende enige tijd onderdak aan een van de Goudse Glazen (nr. 1).

Fonds Goudse Glazen

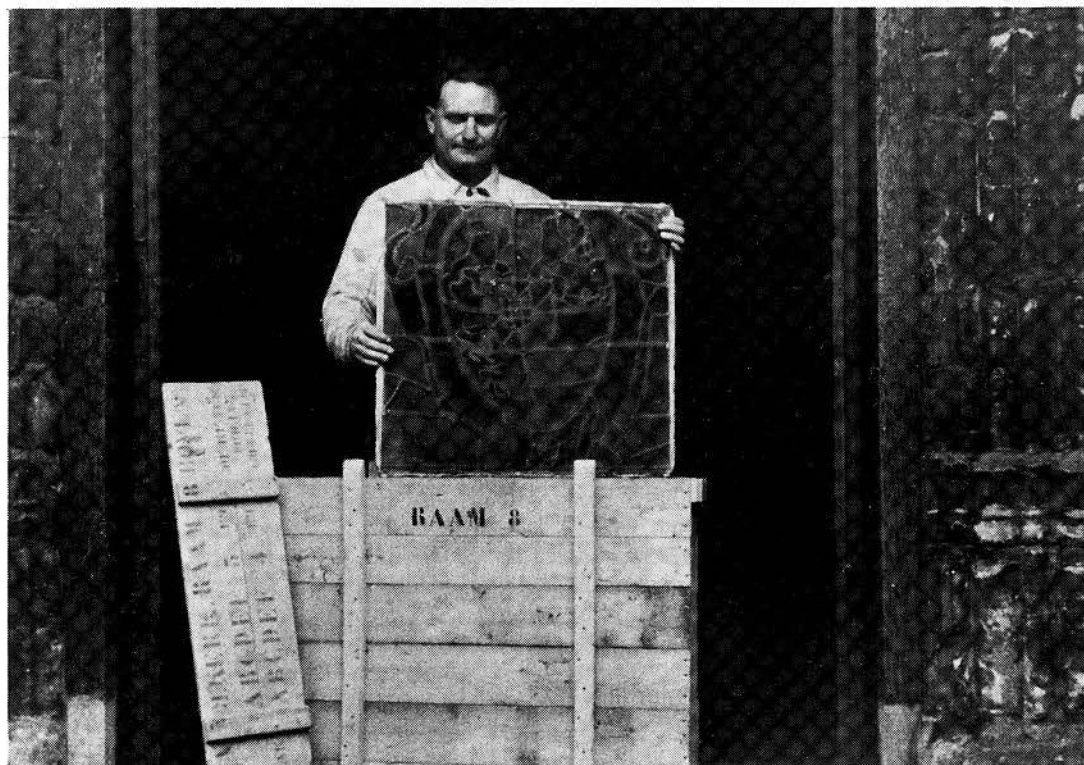
door mr. Rijkssen al voor de oorlog was geschreven, in 1947 werden gedrukt. In datzelfde jaar verscheen, eveneens van de hand van Rijkssen, het boek "Gespiegeld in kerkeglas" tot op heden hét standaardwerk over de Glazen. Allerlei activiteiten werden nu ontwikkeld, zoals het aanstellen van een rondleider, de heer Th. Allebrandi, en het produceren van een serie lichtbeelden in kleur door Hans Donker. Een hoogtepunt was de onthulling van een nieuw gebrandschilderd Glas (28a) op 9 november 1947, naar ontwerp van de Limburgse kunstenaar Charles Eyck.

De St.-Janskerk ondervond geen oorlogsschade, de cartons en de Glazen bleven ongedeerd. Vijftig jaar na de bevrijding kunnen bezoekers van heinde en ver, zoals dit sinds de zestiende eeuw het geval is, de kleurenpracht van de Glazen nog steeds bewonderen.

Redactie: dr. G.J. Vaandrager
Foto's: Wim Scholten

Noten

1. AHGG, OKV 9, 197
2. Deze Vereniging werd opgericht op 10 juli 1908 voor een termijn van 29 jaar en 11 maanden. Het doel was: 'De instandhouding van oude geschilderde Glazen in Nederland'. Voorzitter was toen burgemeester E.G.Gaarlandt, secretaris C. van Krimpen en penningmeester A.Dortland sr. Toen men in 1938 geen goedkeuring verkreeg genoemde termijn te verlengen, werd de Vereniging omgezet in een Stichting. Deze werkte nauw samen met het in 1938 opgerichte Fonds Goudse Glazen. Mr. A.A.J. Rijkssen, voorzitter van het Fonds was in 1939 tevens secretaris van de 'Vereniging Crabeth'
3. AHGG, Archief Restauratiecommissie inv.nr. 64, geen pag.nr.
4. AHGG, bibliotheek inv.nr. GS 7
5. Met Jos. Th. Cuypers opzichter van de kerkrestauratie, overleden in 1941
6. Rijkssen, A.A.J., *Gespiegeld in kerkeglas*. Lochem (1947) 314
7. de Jong, L., *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel I, Voorspel, 581
8. Met een papieroppervlak van 1159 m²
9. Rijkssen, A.A.J., *Gespiegeld in kerkeglas*, 308 en 309

- 5. Terugkeer van een Glas: het paneel met het wapen van prins Willem van Oranje wordt als symbool van de nieuw verworven vrijheid door de glazenier vertoond. Het wapen bevindt zich overigens niet in Glas 8 zoals op de kist staat aangeduid, maar in Glas 25. *Fonds Goudse Glazen*

Bijlage I.

Lijst van de ramen zoals ze bevonden en opgeborgen werden bij de uitneming in 1939.

Glas.			Aantal kisten.
1. Adr. Hardijzer	Middelweg E 28	Moordrecht	6
2. H.J. Paul	Zuideinde 9	Zevenhuizen	6
3. Gebr. Klapwijk	Zuideinde 8	Zevenhuizen	6
4. C. Oskamp	Benedenberg 116	Bergambacht	6
5. Weeshuis	Moordrecht		6
6. P. van der Eijk	Onderweg 7	Zevenhuizen	6
7. Weeshuis	Moordrecht		12
8. K. v.d. Torren	Breede Weg 12	Zevenhuizen	8
9. J. Bak en A. Rijkaart	Achterbroek	Berkenwoude	3
10. D. Blanken	E 67	Bergambacht	4
11. J. Sol	Eendrachtdijk 12	Zevenhuizen	4
12. J. Plaizier	'De Eendracht' ¹	Zevenhuizen	4
13. idem			6
14. Nutsspaarbank	Oosthaven 12	Gouda	6
15. Knox & Dortland	Turfmarkt 30	Gouda	6
16. Nutsspaarbank	Oosthaven 12	Gouda	6
17. C. Oskamp	Benedenberg 116	Bergambacht	6
18. C.H. v.d. Dool	Klinkhamerweg 2	Zevenhuizen	3
19. H. de Jong	Bovenberg D 94	Bergambacht	3
22. Weeshuis	Moordrecht		9
23. idem			14
24. J. Plaizier	Zuideinde	Zevenhuizen	9
25. C. Groeneveld	'Kanaän' ²	Zevenhuizen	8
26. J. Sol	Eendrachtdijk 12	Zevenhuizen	8
27. D.J. v.d. Broek	Merwede E 18	Moordrecht	8
28. Wed. A. de Groot	Onderweg 11	Zevenhuizen	8
29. H. de Jong	Bovenberg D 94	Bergambacht	3
30. P. v.d. Heuvel	Land voor Water ³	Moordrecht	2
31. C.H. v.d. Dool	Klinkhamerweg 2	Zevenhuizen	2
33. P. v.d. Heuvel	Middelweg E 32	Moordrecht	1
35. C.H. v.d. Dool	Klinkhamerweg 2	Zevenhuizen	1
45. tot			
48. K. Graveland	D 4	Haastrecht	6
49. tot			
51. G. Dirkzwager	Middelweg E 24	Moordrecht	3
52. P. den Hollander	Middelweg E 23	Moordrecht	1
53. P. v.d. Heuvel	Middelweg E 32	Moordrecht	1
54. idem			
55. tot			
57. K. Graveland	D 4	Haastrecht	7
58. tot			
61. P. den Hollander	Middelweg E 23	Moordrecht	4
62. tot			
64. G. Dirkzwager	Middelweg E 24	Moordrecht	3

1 Zuideinde

2 Eendrachtdijk 4

3 Middelweg 32

Bron: AHGG. bibliotheek inv.nr. G.S. 7.

Volgens een mondelinge mededeling waren enkele kisten bij particulieren ondergebracht.

Geschreven notitie op een ander document: "de ramen 20, 21, 32, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 28a, 28b, 28c, 1a, 1b en 1c zijn er niet uitgenomen". Het betreft hier Glazen uit de lichtbeuk van de kerk met het Goudse stadswapen, enkele zogenaamde schervenramen en Glazen daterend uit de 20ste eeuw.

Bijlage II.

Staat van onkosten voor het uitnemen van gebrandschilderd Glas no.15 en dichten met vensterglas.

Namen	Beroep	Omschrijving	Totaal	Uurloon	Bedrag
1. Knoll	glasschilder		33½	1,—	33,50
2. Rijnders	glaszetter		34½	0,68	23,46
3. Bango	glaszetter		34½	0,68	23,46
4. Hensen v. Uningen	glassnijder met hulp	27 uur à 55	39	0,55	21,45
5. Zandvoort	glaslevering	39 m ² glas à 1,10 en 40 kg. stopverf à 0,10			46,90
6. Groenendal	timmerman		31	0,59	18,29
7. Overwerk timmerlieden			12	0,59	7,08
8. Hoogendoorn A.J.J.Vos		6 kisten à 2,25			13,50
	papierfabriek	2 pakken carton			4,82
	Endenburg	een takelloop			5,00
	Erberveld	1 pak stro			1,20
		Uithangen takel en bakken			5,91
		2 kratten voor bindijzers			2,60
Zandvoort,	diversen	lood 15 mm, 2 kluwen			
		touw à 56			1,12
Zandvoort		verniss			1,00
Zandvoort		kwasten			0,50
Reis- en verblijfkosten	3 man uit Delft				22,07
Totaal					231,86

Bijlage III.

Verzoek aan een eventuele toekomstige bezettende macht om carillon en orgel te sparen.

Carillon:

De Nederlandsche Regeering heeft dit carillon als historisch gedenkstuk van de grootste betekenis van vordering vrijgesteld en richt tot de bevelhebbers der militaire macht van andere mogendheden het dringend verzoek dit carillon eveneens te sparen.

's-Gravenhage 20 maart 1940.

Orgel:

De Nederlandsche Regeering heeft dit orgel als werk van den allereersten rang uit muzikaal en historisch oogpunt van vordering vrijgesteld en richt tot de bevelhebbers der militaire macht van andere mogendheden het dringend verzoek dit orgel eveneens te sparen.

's-Gravenhage 13 juni 1939.

EEN LINKSE RECLAMEMAN IN DE POLITIEK

Karel van Staal, SDAP'er, raadslid en wethouder van Gouda (1923-1932)

Jan H. Kompagnie

' "Ik ben vijftig", sprak hij met klem. "Nu, op dit moment, zoals ik hier zit".

En er ging weder zulk een kracht van hem uit, dat ik een eindje opschoof om niet met hem in aanraking te komen want hij leek mij wel een dynamo'.

Frans Laarmans over de reclame-zakenman Charles Boorman die hem de kunst van het lijmen bijbrengt.¹

Inleiding

Nederland herdenkt dit jaar het einde van de Tweede Wereldoorlog. In mei 1945 was eindelijk het gehele land bevrijd. De concentratiekampen lieten de overlevenden gaan. Eén van hen kwam uit Buchenwald. Een schaduw slechts van de krachtige man die hij was vòòr zijn arrestatie in 1943. Direct na thuiskomst, op 13 mei 1945, zette hij zich aan het schrijven van een brochure. In dezelfde maand mei kwam het geschrift reeds uit. *Terug uit de hel van Buchenwald*, heette het. De toon in dit werk was opvallend verzoenend. Er werd geen wraak ten aanzien van de vijand gepropageerd maar gepleit voor 'reclassering' van het Duitse volk. Er moest daar volgens de auteur beschavingswerk worden gedaan, geen beulswerk. De belangstelling voor de brochure was enorm. De exemplaren werden de verkopers uit de handen gegrist door klanten die vaak niet op wisselgeld wachtten omdat hen dat te lang duurde. Lezen wilden ze, en snel. Er werd bijna een half miljoen exemplaren verkocht. De samensteller ervan werd zo de meest gelezen schrijver van 1945. De opbrengst van de verkoop werd verdeeld over de fiscus en goede doelen. De auteur: Karel Rigard van Staal.²

Elf jaar jaren later werd het Nationale Monument op de Dam in Amsterdam onthuld. Tussen de genodigden op de eretribune Karel van Staal, als man van het verzet en voorzitter van de vereniging Ex-Politieke Gevangenen uit de Bezettingstijd (Expogé). Zijn eretitel, hem in 1953 toegekend, luidde: *Vader van ex-politieke gevangenen*.

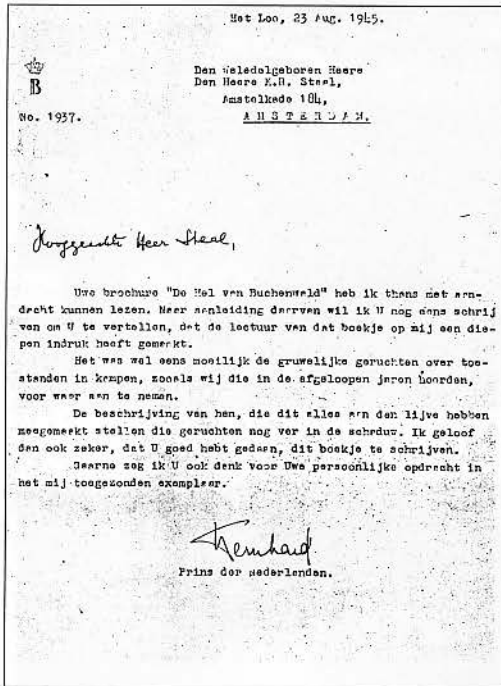
Een man van gezag, die Karel van Staal, een

persoonlijkheid die kracht uitstraalde, die over een onuitputtelijke energie beschikte, meestal overall dominant aanwezig was, kortom, iemand om wie men moeilijk heen kon. En dat laatste was maar al te goed in Gouda bekend. Ook voor Gouda gold en geldt dat de burgemeester er een bekend persoon is. Voor de wethouders geldt dat al een stuk minder, terwijl de bekendheid van de gemeenteraadsleden meestal gering is. Anders is het wanneer de raadszaal het toneel is van felle, bijkans onuitputtelijke discussies, waarbij nuances noch beledigingen worden geschuwd. De jaren twintig van deze eeuw was zo'n periode waarin de polarisatie hoogtij vierde en er felle strijd in de gemeenteraad van Gouda werd geleverd. En dat vergrootte de naamsbekendheid van raadsleden en bestuurders. De partijen waren aan de ene kant de liberalen en de confessionelen en aan de andere kant de socialisten. Aanvoerder van de socialisten was Karel van Staal, die zo'n tien jaar in de Goudse gemeentepolitiek als raadslid en wethouder heeft vertoefd. Hij kwam plots, in 1923, en was een decennium later ook vrij onverwacht weer verdwenen. Maar tot op de dag van vandaag herinneren sommigen zich zijn naam en zijn optreden en gedenken hem, hetzij met grote achting, hetzij met diepe afkeer. Wat hier nu volgt is niet een grondige analyse van de Goudse gemeentepolitiek in de jaren twintig en de rol daarin van Van Staal, maar een korte schets van Van Staal als reclameman en politicus.

Zijn herkomst en carrière

Vele tegenstanders van Karel van Staal vroegen zich vertwijfeld af wat deze man eigenlijk in Gouda te zoeken had en hoe hij hier terecht was gekomen. Vaak werd dan gespeculeerd op een wat duister verleden van Van Staal, dat hem min of meer in Gouda had doen onderduiken. Zelf had Van Staal hierover uiteraard een andere lezing. Luister naar zijn eigen verhaal.³

Hij, Karel Rigard van Staal, werd geboren in Amsterdam op de vijfde december 1889 in een krot in een steeg, gelegen in de Duivelshoek, op de plek waar nu Tuschinski staat. Vader Andries was knecht in een viszaak die in de Reguliers-

zich een zakelijke relatie tussen Van Staal met ene Willem Broekhuis die zich met obscure loterijen bezig zou hebben gehouden. Voor deze Broekhuis koesterden politie en justitie een warme belangstelling. Karel van Staal kwam volgens eigen zeggen door deze contacten met Broekhuis met de politieke brokken te zitten, hij verloor zijn partijfuncties en zegde eveneens zijn partijlidmaatschap op. Maar toen de rechter Broekhuis van malversaties vrijgesproken had hernieuwde Van Staal zijn lidmaatschap van de SDAP. Het was vooral deze affaire-Broekhuis die zijn tegenstanders in Gouda met graagte ophaalden om Van Staal in diskrediet te brengen. In 1923 kwam Van Staal in de Goudse gemeentepolitiek terecht. Hoe het hem daar verging zal straks worden verhaald, even nog volgen we hem in de tijd na 1932, toen hij Gouda weer verlaten had. Hij was in de jaren dertig actiever dan ooit in de reclame, slaagde meestal waar anderen faalden, bracht allerlei publikaties uit, zette met veel succes een groot adresboek op, haalde vele advertenties binnen en was een bekend, gevierd en volgens eigen zeggen alom gerespecteerd zakenman. In 1932 verliet hij de SDAP voor een kortstondige flirt met de Onafhankelijke Socialistische Partij. Hij legde toen ook zijn politieke functies neer. Vrij snel kwam hij echter weer bij de SDAP terug.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog had Van Staal contacten met het ondergrondse verzet en was ook betrokken bij het zogenaamde 'Englandspiel'. Hij werkte samen met onder anderen SDAP-voorman Koos Vorrink. Begin april 1943 werd Van Staal gearresteerd door het verraderswerk van de beruchte Anton van der Waals, die in 1950 wegens landverraad werd terechtgesteld. Van Staal had een afspraak met Van der Waals in een café te Den Haag. Toen Van Staal het café naderde en Van der Waals hem aan zag komen, zwaaide deze vrolijk met de rechter-

breestraat was gevestigd. Zijn moeder had de handen vol aan de opvoeding van de zes kinderen. Over haar geen kwaad woord, zij was een schat, een energieke, wilskrachtige, vrome en door en door brave vrouw. De jonge Karel, als oudste van de kinderen, had vele baantjes waarvan de verdiensten het gezin ten goede kwamen. Zo was hij melkbezorger, EHBO-model, muzikant, visboer, sigarettenfabrikant, soldaat, kruidenier en advertentie-reiziger. Later, toen het hem beter ging, was hij naast zijn politieke activiteiten ondermeer actief als advertentie-acquisiteur, zelfstandig drukker en publiciteitschef. De moeder overleed toen zij slechts eenen-dertig jaar was, en hij nog maar elf.⁴ Toen hij nog maar veertien jaar oud was kreeg hij een opleiding tot tamboer bij het Instructiebataljon in Kampen.⁵ Zelf huwde Karel op 1 december 1909 te Amsterdam met Geertje Joosten.⁶

Drie jaar later, in 1912 verhuisde Karel van Staal naar Rotterdam. Hier werd hij lid van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP). Debet aan deze partijkeuze waren de armoedetoestanden die hij vroeger in de Jordaan had aanschouwd en aan den lijve had meegemaakt. Ook was het ontbreken van algemene sociale voorzieningen een drijfveer voor hem zich bij de SDAP aan te sluiten. In 1917 werd hij voor de SDAP gekozen tot lid van de Rotterdamse gemeenteraad. Een jaar later kwam daar het lidmaatschap van de Provinciale Staten van Zuid-Holland bij. In Rotterdam ontwikkelde

hand. Dat was het teken voor een vijftal S.D.'-ers om plots op Van Staal af te stormen en hem in te rekenen. Hij werd overgebracht naar de strafgevangenis te Scheveningen, vanwaar hij enige maanden later werd getransporteerd naar het gijzelaarskamp Haaren. Zijn volgende verblijf was het concentratiekamp Buchenwald, dat in april 1945 door de Amerikanen werd bevrijd. Door zijn kampervaringen geloofde hij nu in 'een Hogere Macht' en sprak hij van Gods wegen die wonderbaar waren. Dat was opmerkelijk voor iemand die in zijn autobiografie niet eerder gewag had gemaakt van religie of religieuze gevoelens. Vervolgens stortte Van Staal zich weer in de reclame, hij werd directeur van de N.V. Uitgevers- en drukkersbedrijf Boom-Ruygrok, hanteerde de voorzittershamer van enkele verenigingen die voortkwamen uit het verzet (waarbij hem soms dictatoriaal gedrag werd verweten) en schreef over velerlei onderwerpen. Hij toonde zich in 1956 blijkens een brochure zeer verontwaardigd over het lot van de miljoenen gevangenen in Russische gevangenkampen. Het pamflet bevatte een felle aanklacht tegen de schending van de mensenrechten in de Sovjet-Unie.⁷ In datzelfde jaar 1956 vertelde zijn dochter Sien aan *Elsevierts Weekblad*, hoe hij vaak zonder sokken of overhemd thuiskwam, die hij dan onderweg 'aan een arme man' had geschonken. De gang in het ouderlijk huis leek volgens haar soms een dokterswachtkamer, doordat vele mensen langskwamen die Van Staals hulp en bijstand inriepen.

Rond 1 maart 1961 werd Karel van Staal, die toen in Heemstede woonde, met hartklachten overgebracht naar het Diaconessenhuis te

Algemene kennisgeving

Op 71-jarige leeftijd is van ons heengegaan onze lieve vader, behuwd-, groot- en overgrootvader

KAREL RIGARD VAN STAAL

Officier in de Orde van Oranje Nassau
Ridder van het Legioen van Eer
Ridder in de Kroonorde van België
Drager van het Belgisch Kruis van Verdienste
Drager van het Nederlands Verzetskruis

Zijn leven was helpen.

Boskoop :

Mr. E. C. S. K. ROSBERGEN-VAN STAAL
B. B. C. ROSBERGEN

Amsterdam :

K. GEUDEKER-VAN STAAL

Utrecht :

K. R. VAN STAAL
F. D. VAN STAAL-CLINGBERG

Heemstede :

COOTJE KEMPER
Klein- en achterkleinkinderen.

Heemstede, 13 maart 1961.
Heemsteedse Dreef 182.

Geen bezoek.

De crematie zal plaats hebben in het crematorium te Velsen, op vrijdag 17 maart a.s., na aankomst van trein 14.03 uur te Driehuis-Westerveld.

Haarlem. Daar overleed hij op 13 maart 1961, 71 jaar oud. Behalve vader, groot- en overgrootvader was hij drager van verschillende onderscheidingen.⁸ 'Zijn leven was helpen', stond in de overlijdensadvertentie. De crematie vond plaats te Driehuis-Westerveld op vrijdag 17 maart 1961, 'na aankomst van trein 14.03 uur'.

In oppositie tegen de 'potentaatjes van Gouda'

In Rotterdam had Van Staal overhoop gelegen met zijn partij, de SDAP, ten gevolge van de affaire-Broekhuis, zo bleek reeds. In die tijd was hij ook voorzitter van de Bond van Arbeiders Woningbouwverenigingen. Als zodanig had hij nogal wat met Gouda te maken gehad. Volgens Van Staal ontbrak in deze stad een kracht, die met gezag politieke leiding kon geven. Daarom kwam een aantal 'makkers' in 1922 naar hem toe en verzocht hem naar Gouda te komen, om aldaar raadslid te worden. Ook zou een eventueel hernieuwd lidmaatschap van de Provinciale Staten tot de mogelijkheden behoren en zelfs een wethouderschap in Gouda moest niet worden uitgesloten. Op uitnodiging van Goudse SDAP'ers was Van Staal volgens eigen zeggen dus naar Gouda gehaald. Op 18 januari 1922 werd hij in het bevolkingsregister ingeschreven. Voor zijn gevoel was de lokale Goudse pers weinig ingenomen met een 'Rotterdammer, die zich nu in Goudse zaken zou gaan mengen'. Hij bleef aanvankelijk 'forenzen' tussen Rotterdam en Gouda vanwege de behartiging van zijn zakelijke belangen in het Rotterdamse. Later woonde hij aan de Westhaven, op nummer 19. Voor het dagblad *Het Volk* vervulde hij ondertussen een belangrijke functie op het terrein van de advertentie-verwerving. Teneinde het Goudse publiek te kunnen voorlichten zette Van Staal een reclame-weekblad op, dat het *Goudsch Weekblad* ging heten. Het blad was er volgens Van Staal net op het goede moment gekomen. Er was in Gouda een staking uitgebroken in de waterrij-industrie waar hij verslag van deed. Tijdens die stakingsperikelen kwam het raadslid in spe in botsing met de Goudse politie-inspecteur Van Hoorn die volgens Van Staal tijdens een confrontatie tussen beide heren zwaar dronken was en hem wilde arresteren.⁹ Van Staal schreef er uiteraard over in zijn weekblad. Hij werd daarop wegens smaad bedreigd met gerechtelijke vervolging door de commissaris van politie, wat uitmondde in een rechtszaak. Door de rechtbank van Rotterdam werd Van Staal tot vier maanden gevangenisstraf veroordeeld. Overbodig te zeggen dat de man hierover zeer ontstemd was. Hij weet de veroordeling ondermeer aan gedaagden die meinedige verkla-

ringen zouden hebben afgelegd. Van vele kanten kwamen adhesiebetuigingen bij hem binnen. En de liedjeszanger Koos Speenhoff maakte een gedicht dat als volgt begon: "t Is in Gouda niet zoo veilig, Voor den rullen sociaal". Van Staal ging in beroep en werd door de rechter in Den Haag vrijgesproken. Hij zou, zo vond de rechter, wel degelijk met zijn publikatie het algemeen belang gediend hebben. En weer maakte Speenhoff een gedicht, nu onder de titel: 'Vrijgesproken'. Bij terugkomst uit Den Haag werd hem in Gouda een grootse ontvangst bereid. In Van Staals eigen woorden: 'De West- en Oosthaven, waar ik woonde, [waren] zwart van de mensen', en ook socialistenleider P.J. Troelstra feliciteerde hem met de goede afloop van de rechtszaak. Genadiglijk zou Van Staal er bij de minister van Binnenlandse Zaken, J.B. Kan, op hebben aangedrongen dat de affaire geen consequenties voor de Goudse autoriteiten zou hebben. 'Dat is ook gelukt, behalve voor de burgemeester, die in de gelegenheid werd gesteld om gezondheidsredenen ontslag aan te vragen', aldus Van Staal.¹⁰ En zo had Van Staal de eerste slag gewonnen en 'maakte [hij] alle potentatjes van Gouda het leven tot een verschrikking', zoals een blad jaren later over hem in een interview berichtte.

Vrijgesproken

*Wte geroep e weg gesproken
Eggen gevit mee en gebloeg
E zo gebloeg en bevoeren*

In zijn rechter in de Haag!

*Vrijgemaakt moet e toe e wode
Indereen tot dit veruucht
Een een veruucht vromen
Schuld e Rechtalyke Maake.
Gouda eit e mee nalagan
Wde eis mit hem beuere
Edeu hetter medelijden
Met die vromen inspecteur
Maar was staal tot alle prate
E handdragen in by niet
Streek eyle by. Bontje van Horn
Als by die of van hem niet.
Hart was vroming streek by
Een let algemeen belang
Grote vromen, diegenen
Wdeu ten mit vromen of bang.
Een geu vromen in de haute
Een mit lily mee getoort
Maar het Goudsch weekblad
Een de vromen geuicht*

J. H. Speenhoff

1923: het raadslid Van Staal

In 1923 waren er gemeenteraadsverkiezingen gehouden. Van Staal werd nu gekozen in de Goudse gemeenteraad. De SDAP kreeg bij de

verkiezingen zes zetels. Er kwamen drie socialistische nieuwelingen in de raad, onder wie Karel van Staal, die prompt tot fractievoorzitter werd gekozen. De nieuwe raadsleden werden geïnstalleerd op 4 september 1923, om 13.45 uur. Van Staal legde daarbij de bij wet voorgeschreven verklaring en beloften af. Tot dat moment waren er in Gouda drie wethouders. Het voorstel werd gedaan om er een vierde bij te nemen, waarmee de raad instemde. Die vierde wethouder werd de socialist F.L.J. Lafeber. Van Staal ging als raadslid deel uitmaken van ondermeer de 'Commissie van Bijstand in het beheer der lichtfabrieken', waarin ook het raadslid J.G. Potharst zitting had.¹¹ Van Staal hield in september zijn 'maiden speech' die een lengte had van zo'n drie-en-een-half uur. Hij zag het volgens eigen zeggen als zijn taak om in de raad 'de belangen van heel de Goudse arbeidersklasse, die het hard te verduren heeft gehad in een kleine, duffe gemeenschap, waar kapitaal en kastekliek met protectie en corruptie elkaars belangen verdedigden', te behartigen. Maar, troostte Van Staal, 'Gouda is geen uitzondering in dat opzicht'. In het Goudse stadhuis werd de gemeentepolitiek gemaakt, en wanneer hij, Van Staal, er zijn filippica's afstak, postte buiten zijn aanhang, die sterk meeleeft met elk gesproken woord. De vergaderzaal bevond zich op de begane grond. Soms waren de ramen geopend. Van Staal benutte die omstandigheid en verhoogde zijn stemvolume. 'U hoeft niet zo hard te spreken, mijnheer Van Staal!', waarschuwde de burgemeester hem, 'wij verstaan u toch wel'. 'Maar burgemeester', zou Van Staal hebben geantwoord, 'ik spreek toch niet alleen voor u. Ik spreek ook voor de belangen van mijn kiezers. En die kiezers hebben er recht op, te weten wat ik zeg'. Dergelijke taal was ongekend in Gouda's raad, vertelde Van Staal later, maar de kiezers genoten en van het marktplein klonk de bijval.

Ondertussen kwam het door Van Staal gereedigeerde *Goudsch Weekblad* met het ene schandaal na het andere. Er was, mocht men het blad geloven, sprake van corruptie van de toenmalige directeur van Gemeentewerken, het eerder genoemde politieschandaal met Van Hoorn in de hoofdrol werd uitvoerig 'begeleid' en het niet opruimen van krotwoningen gehekelde. Voorts waren 'gezaghebbende raadsleden' bij grondzwendel betrokken, hetgeen 'overtuigend' door Van Staal was aangetoond. Zeer hoog liepen de emoties op over de Goudsche Waterleiding Maatschappij, die hoge tantièmes aan zijn commissarissen, waaronder raadsleden, uitkeerde. Van Staal stelde daarover vragen die ook in de landelijke pers de aandacht trokken.

De kwestie sleepte al met al jaren en werd pas opgelost toen Van Staal zelf commissaris werd.

Namens het Goudse district had Van Staal ook zitting in de Provinciale Staten van Zuid-Holland. Als statenlid kreeg hij te maken met de aanleg van de spoorlijn Gouda-Alphen aan den Rijn. Hij fulmineerde in de Staten tegen de gevaarlijke Haastrechtsedijk, die door zijn slechte onderhoud vele levens kostte en 'rutschaan van de dood' werd genoemd. De weg werd veel gebruikt om de tachtig centen aan tol, die elders geheven werd, te omzeilen. Van Staal was ook een groot voorstander van drooglegging van de Reeuwijkse plassen. Maar 'natuurschoon overwon', zoals hijzelf schreef, en in dit geval gaf hij zijn ongelijk ruitelijk toe. 'De waardering voor het behoud der plassen is groter geworden, en hoe goed ik het destijds bedoeld heb, ik wil aannemen dat ik het toen heb mis gehad', schreef hij deemoedig in zijn autobiografie.

1927: een wethouderschap voor Van Staal

Begin 1927 kampte wethouder Lafeber, lid van de SDAP, met ziekte, die hem dwong zijn bestuurswerk tijdelijk op te geven. Wat lag meer voor de hand dan dat een ander socialistisch raadslid tot vervanger van hem werd aangewezen? Van Staal maakte hierop een grote kans, ware het niet dat een aantal collega's hem deze plaats door zijn wijze van optreden misgunde. Velen gaven de voorkeur aan het socialistische raadslid L. Overhand. Er volgden enkele stemmingen over deze moeilijke kwestie. Overhand kreeg op zeker ogenblik de meeste stemmen (drie meer dan Van Staal), maar nu weigerde hij de wethoudersfunctie te aanvaarden. Er moest opnieuw gestemd worden. Ondertussen werd ook het rooms-katholieke raadslid Potharst naar voren geschoven als kandidaat voor de wethouderspost. De stemmen staakten, Van Staal kreeg er negen, Potharst eveneens. En weer moesten stembriefjes worden ingevuld. Met een neuslengte voorsprong won Potharst het nu van Karel van Staal. De eerste kreeg negen stemmen, de tweede acht. Potharst werd zodoende met ingang van 27 januari 1927 tijdelijk wethouder. Van Staal was des duivels, hij sprak van een 'schanddaad', welk woord hij weigerde terug te nemen, hoe hard burgemeester Mijs daar ook op aandrong. De toon tussen de heren Van Staal en Potharst, waarin grimmigheid de boventoon voerde, was gezet. Op 14 juni 1927 was Lafeber hersteld en werd wethouder Potharst weer gewoon raadslid. Deze laatste had de lol eraf, zeker toen na nieuwe raadsverkiezingen de SDAP twee zetels won, en ... Karel van Staal wethouder werd. In april 1928 vertrok Potharst

als raadslid.¹² Het politieke werk en de daaruit voortvloeiende spanningen bekwamen hem steeds minder goed, waardoor hij lichamelijke klachten kreeg. Hij verliet Gouda en vestigde zich in Den Haag. De zoon van Potharst hield zich verre van de politiek, maar diens zoon, eveneens een J.G. Potharst, werd, na een loopbaan in de meubelbranche, weer gekozen tot lid van de gemeenteraad van Gouda. Bovendien werd hij later wethouder, welke functie hij tot op de dag van vandaag vervult, waarmee hij in de voetsporen van zijn grootvader is getreden.¹³

De raadsverkiezingen van 1927 waren dus gunstig voor de SDAP verlopen. Van de eenentwintig raadszetels had men er nu acht. Wanneer daar de stemmen van drie dissidente rooms Katholieke leden werden bijgeteld hadden beide groeperingen met elf stemmen samen zowaar een meerderheid in de Goudse raad. Van Staal werd gekozen tot wethouder van Financiën, van de dienst van Openbare Werken en van Volkshuisvesting, hetgeen volgens hem niet naar de zin van het Goudse establishment was. De andere wethouders waren SDAP'er Lafeber, de rooms Katholiek Koemans, die echter overhoop lag met zijn fractie, welke zich dan ook van hem distantieerde, en de rooms Katholiek J.A. Donker.

Van Staal werd stevig aangepakt. Hij schroomde dan ook niet om, als dat zo uit kwam, acht uur achtereenvolgend in de raad te spreken om zijn beleid te verdedigen. Ook gaf hij eens een brochure uit van tachtig bladzijden, getiteld: *Niets in den doofpot*, 'die een klein orkaantje deed waaien door de vensters van alle Goudse heilige huisjes', zoals hij het zelf uitdrukte. Zo had hij grote problemen met het feit dat een aantal Goudse bestuurders commissariaten vervulden bij de Nutsspaarbank. Bijna altijd trad Van Staal als winnaar uit het strijdperk, blijkens de verslagen in zijn autobiografie. Nadrukkelijk meldde hij dat hij 'drie wethoudersportefeuilles' had, hetgeen hem deed verzuchten dat 'verantwoordelijkheid dragen altijd meer hoofdbrekens [kost] dan het leiden van zelfs de meest reële oppositie'.

Ondertussen lanceerde ook de *Goudsche Courant* onafgebroken felle aanvallen op de socialistische wethouder. Telkens bood het ene dr. W. Zuydam de gelegenheid om naar de socialisten in het algemeen en Van Staal in het bijzonder uit te halen. De Rotterdamse Broekhuis-affaire scoorde daarbij hoog. Zuydam ging uitgebreid in op al dan niet vermeende knoeierijen met bankzaken en loterijen door Broekhuis, waarbij Van Staal diens rechterhand zou zijn geweest. En ach, concludeerde Zuydam, toen de zaak uit de hand liep was Karel, door

hem spottend de 'Heilige Carolus, de Boetgezant' genoemd, gehuld in een kemelsharen mantel en zich voedend met spinnen, maar naar Gouda uitgeweken. Bovendien werd Van Staal een falend wethouderschap verweten en werden zijn plannen tot droogmaking van de Reeuwijkse en Sluipwijkse plassen als onzinnig van de hand gewezen.

De verschillen van mening tussen links en rechts werden weerspiegeld in de media. Er woedde dan ook tegelijkertijd een persstrijd, waarbij het conservatief-liberale standpunt werd uitgedragen door de *Goudsche Courant*, met een scribent als 'Sijbrand Bottelaar', die 'in wijnen en gedistilleerd' deed. Tekenend was ook een suggestief interview met ene drs. Carel van Mandere, die leraar aan het Lyceum en redacteur van *De Valbijl* was en 'bescheiden' woonde in de Cronjéstraat, die er crypto-fascistische denkbeelden op nahield en fel naar de socialistische wethouder uithaalde. Tegenstanders van Van Staal haalden ook de bekende socialist J. ter Laan uit Rotterdam aan die zou hebben gezegd dat Van Staal alles aanpakte maar niets volbracht.

Spreekbuis voor het socialisme was ondermeer de SDAP-krant *Van Huis tot Huis*, met een columnist die het pseudoniem *S. Potter* hanteerde, die allerlei 'spotternijdigheidjes'

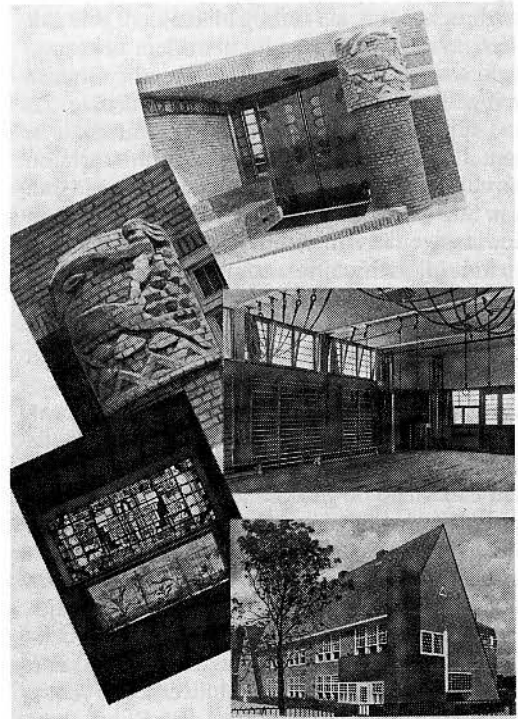

schreef. Maar ook Van Staal schuwde het debat niet en kwam steeds weer terug op de door hem gesignaleerde gevallen van corruptie bij de Goudsche Waterleidingsmaatschappij.¹⁴

Voor wat Van Staal verder allemaal in Gouda tot stand had gebracht verwees hijzelf bescheidenlijk naar een verslag in 'een neutraal, liberaal georiënteerd dagblad, *Het Dagblad van Gouda*'. 'Uit het door wethouder Van Staal geoffreerde bundeltje feiten, zaken van algemeen en gemeentelijk belang welke in 1928-1929 tot stand kwamen, brengen we nog slechts even de voornaamste naar voren', aldus deze krant. Daarna volgde een lange opsomming van alle prestaties die Van Staal in Gouda had geleverd. Zo was hij 'partijspreker, met heel vaak 15 spreekbeurten per maand'. Van één zaak werd echter geen gewag gemaakt. Terwijl dat nog wel een staking betrof en waarin werknemers verbitterd tegenover de werkgevers kwamen te staan. Een uiting van de klassenstrijd, waarbij de rol van Van Staal als geharnast socialist van grote invloed zou hebben kunnen zijn. In zijn gehele autobiografie wordt echter geen enkele verwijzing aangetroffen naar dit conflict, dat Gouda een half jaar in zijn ban hield. Hoe was dat nu mogelijk? Misschien had de afloop van het conflict ermee te maken, een afloop die de arbeiders eerder als verliezers dan als winnaars kende. Alvorens op de rol van Van Staal in te gaan even een korte uiteenzetting over ontstaan en verloop van de staking.¹⁵

1928-1929: de staking in de aardewerk-industrie

In 1928 moest de bestaande Collectieve Arbeidsovereenkomst in de aardewerkindustrie worden vernieuwd. De belangrijkste eis van de zijde der werknemersorganisaties was dat er een gegarandeerd minimumloon diende te komen in plaats van het gemiddelde loon, dat de werknemers tot dusver hadden ontvangen. Onderhandelingen en bemiddelingspogingen haalden niets uit, zodat op 28 augustus 1928 de staking uitbrak. Al die tijd hadden de werkgevers, verenigd in de 'Algemeene Werkgevers Vereeniging' (AWV) één lijn getrokken. De directeur van de firma P. van der Want Gz (Ivora) aan de Kuiperstraat doorbrak echter dit front uit woede over de houding van de drie arbeidersorganisaties. In een brief van 1 oktober 1928 aan zijn collega's van de bedrijven Goedewaagen, Van der Want Azn, Van der Want & Barras en de Plaatelbakkerij 'Zuid-Holland' deelde hij hun mee dat hij van de arbeidersbonden geen producten meer mocht leveren aan de winkels van Hoyng. Strijdlustig deelde hij mee nu op eigen kracht, dus buiten de AWV om, de confrontatie

met de arbeidersorganisaties te willen aangaan, organisaties die hij bovendien weigerde te erkennen. Namens de werkgevers was het voornamelijk J.J.M. Noback die tijdens de besprekingen het woord voerde. Telkens wees hij 'op den zuiveren politieke ondergrond' die de stakers zou motiveren. Hij wist zeker dat ze medezeggenschap nastreefden. En daarvan gruwde Noback hartgrondig. 'Dit nu', zo stelde hij, 'is nooit of te nimmer door een fabrieksdirectie te accepteren en beteekent den dood voor het bedrijf'. In totaal staakten enige honderden werkers in de Goudse aardewerkindustrie.

Het *Goudsch Dagblad* en het *Goudsch Volksblad* sympathiseerden met de stakers, evenals bladen als *Het Volk* en *De Tribune*. De *Goudsche Courant*, die 'lomp en plomp' verslag van de staking zou hebben gedaan en volgens haar linkse concurrenten uitsluitend naar de stakers traptte, kende een dergelijke sympathie duidelijk niet. Het gevolg was dat zich naast het arbeidsconflict ook nu weer een schaduwgevecht in de pers afspeelde, waarbij de verschillende kranten elkaar over en weer van partijdige berichtgeving beschuldigden. De linkse bladen vonden de burgemeester slechts een provocerende 'burgervader van de behoudende klasse', die direct na de uitbreiding van de staking twaalf veldwachters vroeg en kreeg, 'gewapend met klewang en karabijn', wat door deze kranten als 'onzinnig machtsvertoon' werd omschreven. Ook de gehele politie was op de been, terwijl de burgemeester per fiets van fabriek tot fabriek reed 'om te constateeren of het politiepersoneel de belangen van de werkgevers voldoende veilig stelden', aldus (vermoedelijk) het *Goudsch Dagblad*.

Tegelijkertijd ging het hard tegen hard tussen werkwilligen en stakers. Werkenden, die naar huis liepen, werden dreigend vergezeld door vaak honderden stakers en moesten door de politie worden begeleid en beschermd. Ook op andere wijzen werden 'onderkruipers' onder druk gezet. Een woning aan de Vierde Kade werd met slijk begooid en er werden kopspijkers gestrooid voor de deuren van werkwilligen om de banden lek te krijgen van de auto's die hen vervoerden. En vele ruiten werden ingegooid, telkens weer. In de nacht van 16 op 17 november 1928 was het stormweer in Gouda. Terwijl de politie reddend optrad in de Vondelstraat, waar daken van huizen waren gerukt, zouden stakers ruiten hebben ingegooid bij de aardewerkfabriek 'Regina' en bij enkele huizen van werkwilligen in de Snoystraat en de Keizerstraat, althans: dat berichtte de *Goudsche Courant*. Twee verdachten werden aangehouden. Maar het linkse blad *De Tribune* van 21

november 1928 gaf een geheel andere lezing. Eerst hekelde de krant het optreden van de politie die brutaal en misdadig was opgetreden tegen rustig wandelende mensen. Agent De Wit werd daarbij door de krant sarcastisch tot 'De Sabelheld' uitgeroepen. En dat die ruiten in de stormnacht bij onderkruipers waren gesneuveld, was geheel toevallig, want, zo stelde de krant, in de Korte Akkeren waren van zeven huizen zelfs de daken totaal afgewaaid. Was dat dan ook de schuld van de stakers?¹⁶

Een ander incident had evenzeer een dramatische lading. Stakers gooiden bij een blinde vrouw aan de Westerkade een ruit stuk en wierpen een grote hoeveelheid sneeuw naar binnen. En weer koos de pers onmiddellijk partij. De *Goudsche Courant* meldde dat er in dat huis behalve de visueel-gehandicapte vrouw ook een ziek kind vertoefde en betitelde de aanval als 'buitengewoon laf'. Het *Goudsch Volksblad* reageerde giftig: 'Inderdaad, het is voor de "G.Crt." en haar deftige lezers, om het te besterven', zo schamperde het. Volgens het blad waren er de bewuste avond vijf onderkruipers in de woning van werkwillige T. P(rins) aan de Westerkade bijeengekomen, die zich uitdagend hadden gedragen, met het bekende en begrijpelijke gevolg.

Ook beïnvloedde de staking de verhouding binnen de gezinnen. Een predikant van de oud-gereformeerde gemeente dwong één van zijn kerkleden zijn stakende zoon te doen breken met de vakbondsorganisatie en direct weer aan de slag te gaan. En het stakingsconflict reikte zelfs tot over het graf. Zo was mejuffrouw Annie Overeynder begraven door stakers en staaksters van de Plateelbakkerij 'Zuid-Holland'. De politie was massaal aanwezig, ook op het kerkhof, wat in overleg tussen politie en werkgevers was geregeld. De 'politie heeft van zielkunde geen snars verstand', zo gromde (vermoedelijk) het *Goudsch Volksblad*.

Een half jaar na het uitbreken van de staking had een bemiddelingspoging van wethouder J.A. Donker pas resultaat. Op 28 februari 1929 werd de staking beëindigd. Volgens de *Goudsche Courant* waren de arbeiders door de staking gedupeerd, maar dat was de Goudse aardewerkindustrie evenzeer. Volgens de krant zouden de stakers er al met al nauwelijks mee opgeschoten zijn, de wijzigingen ten aanzien van de oude voorwaarden waren niet van ingrijpende betekenis. Dat kon het *Goudsch Volksblad* niet op zich laten zitten. In zijn editie van woensdag 20 maart schreef het dat de *Goudsche Courant* bitter teleurgesteld was dat de stakers hadden gewonnen. Deze krant had graag gezien dat de stakers de fabriek waren ingeranseld door de

politie en het leger veldwachters. Kortom, het *Goudsch Volksblad* omschreef zijn concurrent als 'weezinwekkend huichelachtig'. Niet iedere staker keerde op zijn werkplek terug. Soms was dat de eigen wens. Zo meldde H. Vergoed het volgende aan de Goedewaagen-directie: 'Mynheer! Naar aanleiding van Uw schrijven als dat Tonia Vergoed weer haar werkzaamheden by u kunt hervatten, ben ik zoo vrij u te melden als dat zij by een andere patroon werkzaam is. Mij noemende H. Vergoed Parkstraat 10'.¹⁷

Wethouder Van Staal en de staking

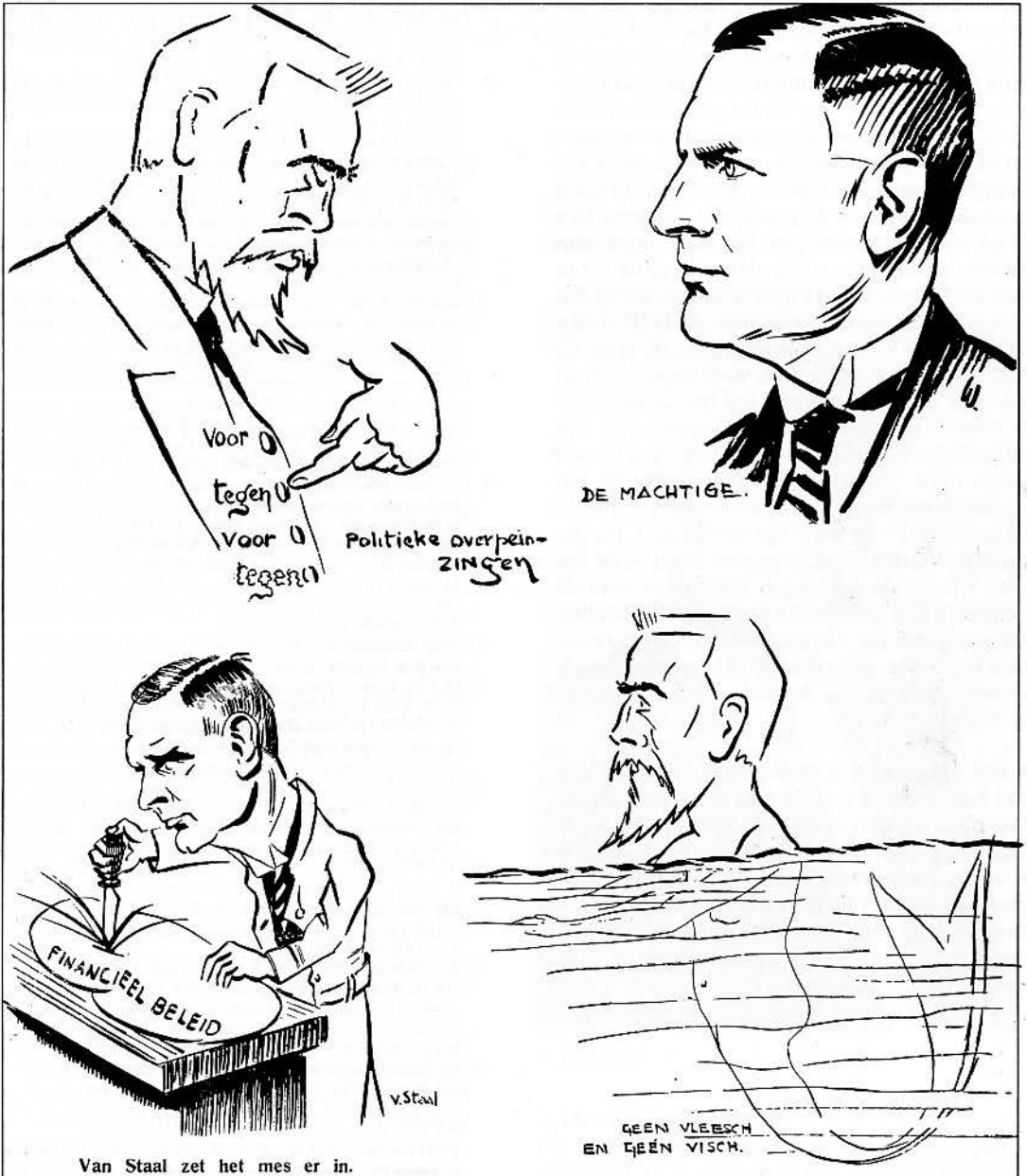
Toen in september 1928 de staking zich uitbreidde werd ook burgemeester Gaarlandt hierdoor gealarmeerd. Bij de procureur-generaal in Den Haag verzocht hij om militaire bijstand in geval er ordeverstoringen zouden plaatsvinden, welk verzoek de procureur inwilligde. Hij stuurde de veldwachters, 'gewapend met klewang en karabijn', die hiervoor al ter sprake kwamen. Maar het college van Burgemeester & Wethouders (B & W) was niet één in zijn opvatting over de wijze waarop de situatie het hoofd geboden moest worden. Op 16 oktober reeds wendde wethouder Karel van Staal zich tot de Commissaris der Koningin in Zuid-Holland. Hij sprak in een brief over de uitbreiding van de staking en meldde daarbij nadrukkelijk dat er nooit eerder in Gouda ordeverstoringen waren geweest, want 'de Goudsche burgerij [kende] ... als eerste plicht orde en regel'. Op grond van artikel 184 van de Gemeentewet, dat handelde over de inzet van krijgsvolk ten tijde van oproerige bewegingen en ordeverstoringen, zou burgemeester Gaarlandt, die nog maar kort in Gouda dat ambt bekleedde, om die bijstand hebben verzocht. Volgens Van Staal waren ook de drie andere wethouders en vele raadsleden van mening dat de burgemeester ten onrechte van artikel 184 gebruik had gemaakt. De wethouders waren niet bij het besluit betrokken geweest. Indien er wel overleg was geweest hadden de wethouders de burgemeester op de hoogte kunnen brengen van het 'bezadigde inzicht onzer burgerij'. Het optreden der veldwachters werkte nu 'irriterend' op de burgerij. Van Staal verzocht de Commissaris der Koningin dan ook om in overleg met de procureur-generaal de ingezette veldwachters terug te roepen.

Twee dagen later moest wethouder Van Staal echter toegeven dat er wel degelijk ordeverstoringen waren geweest bij een eerdere staking van transportarbeiders, maar die waren volgens hem door de werkgevers uitgelokt door de instelling van een knokploeg. En nog recenter, in 1923, was er een ordeverstoring geweest

tijdens de 'Wasscherijstaking', maar ook dit was uitsluitend door de politie veroorzaakt wegens opzichtig vertoon van macht. Overduidelijk verzwakte Van Staal met deze correcties zijn aanklacht tegen het optreden van burgemeester Gaarlandt. Op 26 oktober 1928 antwoordde de Commissaris der Koningin, koeltjes en afstandelijk. Hij schreef dat niet was gebleken dat de burgemeester op grond van artikel 184 de militaire bijstand had ingeroepen. Dát hij ondersteuning had gevraagd was een beslissing die door hem, de burgemeester, kennelijk als de juiste was beoordeeld. En daarmee achtte de Commissaris de zaak afgedaan en werd het verzoek van Van Staal genegeerd.

Die laatste had ondertussen steun gekregen van zijn partijgenoot, het raadslid A. Fokkers, van de Fluwelensingel 77, fabrikant van jaloezieën, markiezen, rolluiken, zonschermen, zoals zijn briefhoofd vermeldde. Deze vroeg aan zijn mede-gemeenteraadsleden permissie om de burgemeester vragen te mogen stellen over de grote inzet van de politie nu de staking over andere fabrieken was uitgebreid, terwijl er geen enkele ordeverstoring tot dat moment was geweest. Fokkers vreesde dat van dat grote politie-vertoon een provocerende werking uitging. Een uur na aankomst van de twaalf veldwachters op maandag werd door één van hen al zonder aanleiding een jongeman op de Vierde Kade mishandeld. Fokkers beschuldigde Gaarlandt er verder van dat hij 'van politie-zijde overleg [heeft] ... laten plegen met de werkgevers, ... waarmede is komen vast te staan dat het politiewezen in Gouda zich bij voorbaat aan de zijde van de werkgeversklasse heeft geschaard'.¹⁸

Van Van Staal werd daarna nauwelijks nog iets gehoord, zijn rol leek uitgespeeld en in de vele krantenverslagen over de staking werd zijn naam niet meer genoemd. Op (tenminste) één uitzondering na. In de maand oktober 1928 zat volgens het *Goudsch Dagblad* op een zaterdagavond de bioscoop vol. Tussen de bezoekers werden enkele werkwilligen ontdekt. 'Die menschen zijn hier bijzonder populair', schamperde de krant, en zo werd het een 'rumoerige Zaterdag-avond'. Honderden stakers wachtten hen bij het uitgaan van de bioscoop buiten op en ontvingen hen met hoon en spot. De belaagde werkwilligen vluchtten het politiebureau in, terwijl de menigte alsmaar aangroeide. Er was slechts één agent aanwezig, die er plots met de blanke sabel op los sloeg. Iemand uit het publiek drukte de agent tegen een muur aan om erger te voorkomen. Die agent riep vervolgens zijn collega's erbij die van alle kanten hard op het publiek insloegen, zelfs op 'weerloze vrouwen'. Het blad *De Tijd* meldde dat op het poli-

Van Staal zet het mes er in.

tiebureau, waar de werkwilligen een goed heenkomen zochten, die zaterdagavond de burgemeester aanwezig was. En bij hem was SDAP-wethouder Van Staal. Een bevreedende situatie wellicht voor de wethouder. Enerzijds was hij lid van het dagelijkse bestuur van de gemeente en vertegenwoordigde hij het overheidsgezag dat hard ingrijpen nodig vond, anderzijds zal hij met de stakers hebben gesympathiseerd. Maar tevergeefs zoekt men in zijn boek en in door hem gegeven interviews naar een toelich-

ting op deze intrigerende episode uit zijn loopbaan als politicus in Gouda.

Van Staal verlaat Gouda

In 1931 waren er weer raadsverkiezingen. De SDAP zakte van acht naar zeven zetels. Bij de onderhandelingen over de wethouderszetels eiste zij twee posten op. De andere, 'burgerlijke' partijen voelden hier niets voor en zo gebeurde het dat de SDAP buiten het college van B & W werd gehouden. Karel van Staal werd

weer raadslid. Eind maart 1932 zegde hij zijn lidmaatschap van de SDAP op (hij vond dat het bestuur van de SDAP te veel 'verlamd' was) en ging hij over naar de Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP), voor welke partij hij zelfs in het dagelijks bestuur zitting nam. Fokkers werd nu SDAP-fractie leider en twistte met zijn voormalig compaan Van Staal over het bezet houden door de laatste van de raadszetel. Volgens Van Staal vertegenwoordigde hij nog altijd zijn kiezers en hij verwachtte dan ook grote steun van de Goudse SDAP'ers, waarvan er op dat moment nog maar veertig naar de OSP waren overgegaan. Voor een isolement in de raad zei Van Staal niet bang te zijn, want daarin kon nu juist ook zijn kracht liggen. Dat laatste werd niet bewaarheid. Op 22 juli, enige maanden na zijn uitreding uit de SDAP, verliet Van Staal Gouda en vestigde hij zich in Den Haag. Op 28 juli werd zijn bedanken als raadslid bekendgemaakt tijdens een zitting van de gemeenteraad. Burgemeester Gaarlandt dankte Van Staal voor het werk dat hij als raadslid en wethouder voor de gemeente had gedaan, maar voegde daar veelbetekenend aan toe, 'voorzoover zijn werkzaamheden hebben gestrekt tot het belang van de gemeente'.¹⁹ En van dat laatste was niet steeds iedereen overtuigd.

Karel van Staal was Gouda niet vergeten. Nog één keer sprak hij na de oorlog in deze plaats. Daarvoor werden in 1946 de markthallen afgehuurd. En toen bleek dat velen in Gouda ook Karel van Staal niet vergeten waren, getuige de grote opkomst van het Goudse publiek. Zo'n tweeduizend aanwezigen hoorden de man aan, die zulke tegenstrijdige gevoelens bij zo vele mensen had opgeroepen.

Noten

1. Willem Elsschot, 'Lijmen', *Verzameld werk* (Amsterdam 1986) 271-394, aldaar 279.
2. K.R. van Staal, (Gevangene no. 22046 Concentratiekamp Buchenwald) *Terug uit de hel van Buchenwald* (Amsterdam mei 1945).
3. K.R. van Staal, *Van muzikant tot reclameman* (Haarlem 1948). Uit deze autobiografie voornamelijk is zijn levensloop gedistilleerd. De gegevens zijn dus afkomstig van Van Staal zelf en dienen ook als zodanig 'gewogen' te worden.
4. De namen van de ouders van Karel van Staal luiden: Andries George van Staal en Eveline Christina Sophia Schneider.
5. Zie Algemeen Rijksarchief, stamboekinschrijvingen Instructiebataljon, inv.nr 4678, nr 19095 en 1e regiment Infanterie inv.nr 3463, nr 84049. In beide inschrijvingen wordt 'Karel' overigens als 'Karl' geschreven.
6. Geertje Joosten, geboren 29 juni 1887 te Oosthuizen, was een dochter van Pieter Joosten en Klazina Wit. Op 5 april 1955 is zij te Heemstede overleden. Uit het huwelijk van Karel van Staal en Geertje Joosten werden geboren: Eveline C.S.K. (op 10 september 1910 te Amsterdam), Klazina (op 31 juli 1912 te Den Haag) en Karel Rigard (op 7 juni 1922 te Gouda). Klazina (Sien) fungeerde als secretaresse van haar vader (zie persoonskaart Van Staal, Centraal Bureau voor Genealogie en Streekarchiefdienst Hollands Midden (afgekort: SAHM) Gezinskaarten 1920-1938, op microfiche).
7. K.R. van Staal, *Terwijl vaderje Boelganin feest... lijden in de Russische kampen miljoenen gevangenen* (Scheveningen [1956]). De brochure was geschreven door Van Staal als algemeen secretaris van het Nationaal Comité ter bestrijding van het Concentratiekamp Systeem en van de Nederlandse Vereniging van Ex-Politieke Gevangenen uit de Bezettingstijd. Maarschalk Nikolai Boelganin (1895-1975) volgde op 8 februari 1955 premier Georgi Malenkow (geb. 1903) op. Boelganin bekleedde die functie tot 1958.
8. Hij was Officier in de Orde van Oranje Nassau, Ridder van het Legioen van Eer (is een Franse onderscheiding), Ridder in de Kroonorde van België, Drager van het Belgisch Kruis van Verdienste en Drager van het Nederlands verzetskruis. Zie over het leven van Van Staal ook: *Elseviers Weekblad* (3 december 1949 en 5 mei 1956), *Het Vrije Volk* (14 maart 1961), *De Tijd* (2 december 1959), *Het Vaderland* (5 juli 1957) en *NRC* (14 maart 1961).
9. Over de affaire met Van Hoorn zie ook o.a. de *Goudsche Courant*, 31 maart 1923.
10. [K.F.O. James], *Burgemeesters van Gouda* (Gouda 1963); p. 66: Ulbo Jetze Mijs (1863-1944); burgemeester in Gouda: 1917-1927. Trad af na moeilijkheden met de raad, maar dat was dus pas in 1927(!); p. 68: Egbertus Gerrit Gaarlandt (1880-1938); burgemeester in Gouda: 1927-1938.
11. SAHM, Analytische gemeenteraadsverslagen 1923 (o.a. 23 januari en 4 september). Zie over F.L.J. Lafeber: J.D. Lafeber, 'Wethouder Frans Lafeber als "naamgever" van een school te Gouda', *De Schatkamer* 9 afl. 2 (mei 1995) 58-60.
12. SAHM, Analytische gemeenteraadsverslagen, 1927; o.a. p. 6, p. 8, p. 393-394, en: 1928: vergadering 30 april.
13. Mededelingen, aan de auteur van dit artikel gedaan.
14. SAHM, ac 1.63.16, collectie-A. Scheygrond, plaatsnummer 12 en plaatsnummer 99.
15. Zie voor een verslag van de staking ook: Jan H. Kompagnie, in: 'Polarisatie in het plateel', *N.V. Koninklijke Plateelbakkerij Zuid-Holland* (Zwolle, Gouda 1994) 123-132. De hierna beschreven gebeurtenissen over de staking zijn voor het grootste deel nog niet eerder gepubliceerd.
16. De geregistreerde vernielingen in 1929 waren:
7-1: n.m. 10.05 u P. Heek, Bosweg 116; voorruit
7-1: n.m. 8.00 u T. Prins, Westerkade 18; achterraut
9-1: n.m. 8.45 u T. Prins, Westerkade 18; voorruit
16-1: n.m. 8.55 u D. Bruiniks, Wilhelmijnstraat 5; 2 ruiten (1 kapot en 1 gescheurd) + gordijn vernield + etalage met eetwaren bedorven (zie ook *Goudsche Courant* van 22 en 23 februari 1929). De dader van de vernieling van 7 januari 1929, de 21-jarige D.J. Geerlof, had toen met een harde aardkluit een ruit stukgegooid in het huis van vader en zoon Heek. P. Heek was een werkwillige bij Goedewaagen; diens vader was de 65-jarige H.P. Heek. In de rechtbankverslagen in de *Goudsche Courant* werd zeer uitvoerig over deze zaak bericht. Eis: 1 maand gevangenisstraf, maar de beklagde ging in beroep (SAHM, archief-Goedewaagen, inv.nr 377).
17. SAHM, archief-Goedewaagen, inv.nr 377.
18. SAHM, archief Gemeentebestuur, Dossier 9.8. 26 oktober 1928. Uitgebreid verslag over de ongeregelde verband met de aardewerkstaking in analytisch gemeenteraadsverslag van 1928 (vergadering nummer 24; 17 oktober 1928). Ook Van Staal kwam toen uitvoerig aan het woord.
19. Analytische gemeenteraadsverslagen 1931 (vergadering van 1 september 1931) en 1932 (p. 59 en p. 194).

EEN WETHOUDERSAFFAIRE IN 1970

J. Smink

1. Inleiding

Vijftig jaar geleden waren er in Gouda, in augustus 1970, na de gemeenteraadsverkiezingen van 3 juni, de gebruikelijke onderhandelingen tussen de politieke partijen over de vorming van een nieuw college. Eén lid van B&W was betrekkelijk kort daarvoor door de Koningin benoemd. Het was mr. P. van Dijke, die als burgemeester van Gouda op 16 juni 1969 werd geïnstalleerd. Zelfs zijn politieke kleur speelde een rol bij de college-onderhandelingen, die voor Th.J. Arts van de KVP op een politieke en een persoonlijke teleurstelling uitliepen. Omdat niet alle archiefstukken uit die periode toegankelijk zijn, is het mogelijk dat in de hierna gevormde ketting van gegevens uit het verleden, schakels zwak zijn of ontbreken. Dat kan ook komen doordat in het verkeer tussen mensen (lees: politici) meer niet, dan wel, aan het papier wordt toevertrouwd en later is het geheugen geen nauwkeurige bron van kennis. "Wat wij ons herinneren van ons eigen verleden, herinneren we ons op onze eigen manier, veelal onbewust en niet eens met de bedoeling het verleden mooier te maken dan het was. (...) Het geheugen geeft en het geheugen neemt: zodra het begint te werken, laat het weg of verzint het er wat bij, zonder dat we weten waarom, of waardoor dat gebeurt."¹

Het was bij de collegevorming in dat jaar overigens niet alleen in Gouda kommer en kwel. In de Goudsche Courant (G.C.) van 2 september 1970 stond dat de wethoudersverkiezingen in de Goudse streek in sommige dorpen sensationele tafereelen hadden opgeleverd. "Met name in de Krimpenerwaard ging het in verscheidene gevallen hard tegen hard. In Ammerstol liep het helemaal uit de hand en werd de vergadering geschorst, terwijl in Berkenwoude een wethouder via het lot werd aangewezen." Toen het nieuwe college van Burgemeester en Wethouders in Gouda aantrad, ontbrak daarin een wethouder van de KVP, de derde partij in grootte. Dit was een unicum, want na de Tweede Wereldoorlog was dat nog niet voorgekomen. Gouda had destijds vier wethouders en na 1 september 1970 waren dat P. Binee van de ARP/CHU-fractie, J. Kruijsheer van de VVD en J.W. Blankert en H. Luidens van de PvdA. Laatstgenoemde werd op 7 februari 1972 opgevolgd door J. Borgman. Toen Borgman gedeputeerde van de provincie Zuid-Holland werd, nam A.B. van der Wel op 4 juli 1974 zijn plaats

in het college in. Tijdens het college van 1970-1974 vond ook een wisseling van burgemeesters plaats. Op 4 februari 1974 vond in het stadhuis de installatie plaats van C. van Hofwegen (PvdA), als opvolger van P. van Dijke (ARP).

• Th.J. Arts

2. De verkiezingsuitslag

De gemeenteraadsverkiezingen vonden plaats op 3 juni 1970. Op de Markt was een verkiezingsdienst van de gemeente gehuisvest in twee caravans en een muziektent.² De Goudse bevolking kon zo, na het sluiten van de stembussen, goed op de hoogte worden gehouden van de laatste ontwikkelingen op politiek terrein. De G.C. had in de buurt een Engelse dubbeldekker staan voor het bekendmaken van uitslagen en voor het houden van interviews met Goudse politici. Over het algemeen waren die teleurgesteld over de opkomst en met name over het feit, dat vooral de jongeren het lieten afweten. Slechts 66,4% van de kiesgerechtigden kwam opdagen en dat betekende dat er 9600 stemmen

verloren gingen. Er werden 19116 stemmen uitgebracht en dat waren 6400 minder uitgebrachte stemmen dan bij de vorige verkiezingen voor de gemeenteraad. Het verschil in belangstelling, vergeleken met de verkiezingen in 1966, is min of meer te verklaren met de afschaffing van de opkomstplicht in 1970. Om 21.00 uur was de uitslag van alle 34 Goudse stembureaus bekend. Van de negenentwintig zetels kreeg de PvdA 11, de combinatie ARP/CHU 5, de KVP 5, de VVD 4, D'66 2, de PPR 1 en de SGP 1. Van de in de raad zittende partijen kregen de Boerenpartij en de PSP deze keer geen zetels. De G.C. van 4 juni concludeerde: "een lichte verschuiving naar links en een grotere bestuurbaarheid door de vermindering van het aantal partijen." Het laatste viel wel mee, want al verdwenen er twee partijen uit de raad, er kwamen er ook twee bij. De vermindering van het aantal fracties in de raad bedroeg dus slecht één, omdat ARP en CHU gezamenlijk een fractie hadden. De PvdA en de VVD wonnen elk één zetel, D'66 kwam voor het eerst in de raad met 2 zetels en de PPR, waarover later meer, was met 1 zetel formeel ook een nieuwkomer in de raad. De ARP plus de CHU bleven gelijk en de KVP verloor 2 zetels. Met 21 stemmen meer zou de SGP niet 1, maar 2 zetels hebben gekregen en dan zou D'66 slechts 1 zetel hebben behaald; 1052 stemmen waren bij de SGP één zetel waard en bij D'66 brachten 1072 stemmen twee zetels op. W. Hommels van de PvdA werd met 26 jaar het jongste raadslid en G.C. van den Hondel van de KVP met 64 jaar de nestor. Toen de heer Arts, de lijststaandevoerder van de KVP, door een journalist van de G.C. gevraagd werd of hij wethouder zou blijven, antwoordde hij: "daarover niet te kunnen oordelen, omdat ook anderen meepraten. Maar als er een beroep op mij wordt gedaan zal ik het graag nog vier jaar doen. Ik ben aan dat werk gehecht voor de stad, waarin ik ben geboren en die mijn liefde heeft. Natuurlijk heb ik fouten gemaakt, wie maakt die niet, maar ik heb het werk met veel plezier gedaan." Arts toonde zich bijzonder verheugd dat Gouda, na hele moeilijke jaren, 1500 woningen in aanbouw had en, als hij het mocht doen, zouden dat er in 1971 nog duizend meer worden.

3. De procedure

Het is bij college-onderhandelingen in Gouda de gewoonte, dat de fractievoorzitter van de grootste fractie het initiatief neemt. Daarom kregen de fractievoorzitters van de partijen, die in de nieuwe raad waren vertegenwoordigd, een uitnodiging van J. Borgman van de PvdA voor een eerste bespreking op 11 augustus 1970. Hij

stelde voor de beraadslagingen in twee vormen te doen plaatsvinden. De algemene beschouwingen over de gewenste samenstelling van het college zouden in het openbaar plaatsvinden, maar de besprekingen over de personele bezetting zouden achter gesloten deuren gebeuren. Na afloop van het besloten gedeelte, dat door de krant wel 'het conclaaf' werd genoemd, zou via een persbericht aan de buitenwereld verslag worden uitgebracht. Het was in 1970 de eerste keer dat in Gouda over de samenstelling van een nieuw college gedeeltelijk in het openbaar zou worden onderhandeld. Borgman ging er in zijn brief vanuit dat de fractievoorzitters, zonder tegenbericht, accoord gingen met deze aanpak. Tijdens de raadsvergadering van 1 september, toen de wethouders werden gekozen, bekritiseerde PPR-er A.Q.C. van Ruiten de gevolgde procedure van èn openbaar, èn besloten vergaderen. Als er alleen in het openbaar onderhandeld zou zijn, dan zou men volgens hem "heel duidelijk kunnen zien, beter dan nu in het openbaar kan worden verklaard en ook beter dan het nu door de pers kan worden overgebracht, waar in feite het dominerende overwicht heeft gelegen voor wat betreft het initiatief met betrekking tot de uiteindelijke uitkomst van hetgeen nu op tafel komt. Dat is niet iets dat men uit stukken kan verklaren, maar dat is iets dat mensen zelf moeten kunnen waarnemen aan de hand van de manier waarop een bepaald beraad zich voltrekt." Of de bij het beraad betrokken politici zich in het openbaar op dezelfde wijze zouden hebben uitgedrukt, als in de besloten vergaderingen, valt overigens te betwijfelen. Er zijn altijd wel persoonlijke belangen, die openhartigheid in de weg staan. Ook worden de politieke partijen tot voorzichtigheid gemaand, omdat coalitieverhoudingen in de toekomst kunnen veranderen.

Voordat de onderhandelingen feitelijk begonnen, verschenen er beschouwingen in de pers. In die artikelen werd al een schets gegeven van wat er zou kunnen gebeuren: de VVD in het college, de KVP die het been stijf hield er buiten en de bedenkingen die er waren tegen wethouder Arts. Rijn en Gouwe (R&G) van 8 augustus achtte het niet waarschijnlijk dat de PvdA de wethouder zou laten vallen, gezien de aandrang van de socialisten bij de raadsvergadering van 3 augustus om de instelling van een commissie volkshuisvesting zo spoedig mogelijk te realiseren. "Als de socialisten al tot het besluit waren gekomen Arts te laten vallen, dan was die aandrang – een maand voor het optreden van de nieuwe raad – niet nodig", concludeerde de journalist. Voor Arts was het wel aardig, dat een kleine enquête van R&G naar de

bekendheid van de stadsbestuurders in Gouda leerde, dat van de wethouders H. Luidens bij bijna 50% van de ondervraagden bekend was, Th. J. Arts bij 42%, J.W. Blankert bij 22% en P. Binee bij 18%.

• J. Borgman

4. De openbare onderhandelingen

Op 11 augustus vonden de algemene beschouwingen onder grote belangstelling plaats in de trouwzaal van het stadhuis. J. Borgman was voorzitter en verder waren aanwezig A.J.M. Houdijk van de KVP, P.G. van der Weele van de ARP/CHU-fractie, F. Hooftman van de VVD, C. Karelse van D'66 en A.Q.C. van Ruiten van de PPR. P.G. van der Weele vertegenwoordigde bij deze gelegenheid ook de SGP, omdat J.C. Smit verhinderd was. B.W. Buenk werd na deze bijeenkomst de onderhandelaar van de VVD, omdat F. Hooftman kandidaat-wethouder werd.

Nadrukkelijk werd aan het begin van de vergadering bepaald, dat tijdens het openbare beraad geen namen van wél of níet gewenste wethouders zouden worden genoemd. Borgman maakte bekend dat hij geen deel wilde uitmaken van het nieuwe college en dat in zijn optiek een afspiegelingscollege moest worden gevormd, waarbij de partners het eens waren over bepaalde kernpunten. De PvdA zou vasthouden aan haar eis van twee wethouders. Een samenwerkingsverband van de PvdA met PPR en D'66 zou mogelijk zijn. Over de KVP zei Borgman,

dat deze partij een duidelijk verlies had geleden bij de verkiezingen en haar radicale leden had verloren aan de PPR. Een mogelijke samenwerking met de KVP sloot hij niet uit, maar daarbij zou de persoon van de kandidaat-wethouder een rol spelen. Samenwerking met de VVD wees Borgman niet zonder meer af. Houdijk en Van der Weele wilden de bestaande samenstelling van het college handhaven dat wil zeggen twee wethouders van de PvdA, één van de KVP en één van de ARP/CHU-combinatie. Houdijk beklemtoonde dat de KVP in grootte de derde partij in de raad was en dat zij op grond daarvan haar aanspraak op een wethouderszetel behield. Van Ruiten was voorstander van een verandering; er moest fris bloed in het college komen. In de krant had al gestaan dat de PPR vond "dat de wethouders Arts, Binee en Blankert – nadrukkelijk in deze volgorde – aan vervanging toe zijn." Van Ruiten betrok de politieke afkomst van de burgemeester in de discussie. Van Dijke was lid van de ARP en daardoor was er in het college sprake van een confessionele meerderheid, die niet overeenkwam met de politieke samenstelling van de raad. Een kandidatuur van een progressieve liberaal zou door Van Ruiten niet zonder meer worden afgewezen. Hooftman bepleitte deelname aan het college van de VVD, omdat zijn partij bij de verkiezingen winst had geboekt. De VVD dacht aanvankelijk aan uitbreiding van het college met een vijfde wethouder, maar dat zat er waarschijnlijk niet in. Hooftman handhaafde de eis van één VVD-wethouder en zei niet te zullen aarzelen de huidige coalitie te doorbreken. Karelse dacht aan versterking van het college, maar wilde niet gaan veranderen ter wille van de verandering. Later werd bekend dat D'66 de portefeuille van Openbare Werken aan J.Borgman had toegedacht. Na afloop van het besloten beraad bleek, volgens de G.C. van 12 augustus, dat de politieke samenstelling van het nieuwe college ongewijzigd kon blijven, indien de personele bezetting van de portefeuille van Openbare Werken niet een aantal vraagtekens bij sommige fractievoorzitters had opgeleverd. De onderhandelaars kwamen nadien nog minstens drie keer in beslotenheid bijeen.

5. Het probleem

Al voor de onderhandelingen officieel begonnen, waren er de gebruikelijke informele contacten tussen de partijen. Het belangrijkste onderwerp daarbij was ongetwijfeld de vraag of Th.J. Arts in het college zou mogen terugkeren. Arts genoot binnen zijn partij groot vertrouwen, wat geconcretiseerd werd bij de groslijststemmingen. Hij was acht jaar wethouder, waarvan

de laatste zeven als wethouder van openbare werken. De KVP vond dat Arts zijn werk moest voortzetten: "De heer Arts heeft het in onze ogen goed gedaan. Hij is bovendien een man, die op deze moeilijke post nog jaren mee kan draaien", zo motiveerde A.J.M. Houdijk het unanieme besluit van zijn fractie. Bij de PvdA hadden sommigen bedenkingen tegen de terugkeer van Arts. Maar ook over de deelname van de VVD aan het college heerste binnen de PvdA-fractie geen eensgezindheid. Dit sloot natuurlijk niet uit dat er uiteindelijk "een beslist eensluidend besluit" in de fractie is genomen om de heer Arts te vervangen, zoals mevrouw J. Dik-van Straten, volgens de G.C. van 10 september, had opgemerkt. "Overigens valt niet te ontkennen dat ook persoonlijke rancunes een rol in deze zaak hebben gespeeld, hoewel deze niet van doorslaggevend aard zijn geweest", volgens dezelfde. Deze opmerking sloeg waarschijnlijk op de relatie tussen J. Borgman en Th.J. Arts. In hetzelfde verband onthulde mevrouw Dik nog een opmerkelijk feit. Zij liet weten, dat de PvdA-fractie aanvankelijk had besloten om wethouder P. Binee te laten vallen en Th.J. Arts op sociale werken te plaatsen. Een nadere toelichting hierbij werd niet gegeven en evenmin valt uit de stukken op te maken of dit standpunt nog een rol heeft gespeeld bij de verdere onderhandelingen. Officieel was Arts, volgens Borgman, te licht voor de zware portefeuille van openbare werken en dit had in het verleden al tot moeilijkheden geleid in het college en de raad. Arts zou onvoldoende aandacht hebben besteed aan "ruimtelijke ordening en milieubeheer". Bij de verdeling van de portefeuilles voor de nieuwe periode bleek echter, dat de portefeuille van Arts ook wel erg vol was. Zijn opvolger, H. Luidens († 1971) werd ontlast van het milieubeheer, het marktwezen en het woningbedrijf. De zakelijke kern van de kwestie was vermoedelijk dat de situatie op de woningmarkt de PvdA verontrustte en ongetwijfeld hebben persoonlijke opvattingen daarbij een rol gespeeld. Borgman eiste steeds een snellere bouw, van meer en betere woningen, die ook nog eens goedkoop moesten zijn, volgens een schrijver van een ingezonden brief. De PvdA dreigde omstreeks het midden van de raadsperiode 1966-1970 zelfs met een motie van wantrouwen tegen Arts. In een redactioneel artikel in de G.C. van 29 augustus werden vraagtekens geplaatst bij de kritiek op het beleid van Arts. Gouda moest tot 1964 op grenswijziging wachten. Dat de woningbouw in het nieuwe gebied pas zes jaar na de grenswijziging op gang zou komen, was een door de Goudse politiek geaccepteerde gedachtengang. Met de voorbereiding

van de bouw was in de praktijk zelfs één jaar minder gemoed geweest. Gedeputeerde Staten hielden een verdere uitbreiding van Gouda naar het oosten tegen en daarom kostte het veel moeite om de woningbouw in Oosterwei II op gang te brengen. De woningbouw was er in 1970 in stijgend tal en bood via de doorstroming ook reële perspectieven aan degenen die van goedkope woningen afhankelijk waren. Het beleid van Arts was bovendien geen persoonlijk beleid, maar beleid van het college! Tot zover de G.C. Het vermelden waard is ook, wat C. Drost van de PSP, bij zijn afscheid van de raad op 24 augustus, opmerkte. Hij had vaak met Arts in de clinch gelegen, maar hij waardeerde Arts toch om zijn werkkraft en daden. Hij kon in het voorgestelde college beslist geen versterking zien. Een goede oplossing zou, volgens hem, zijn geweest een college op nog bredere basis, dus inclusief de KVP, waarbij hij met name aan Arts dacht.

6. De verkiezing van de wethouders

6.1 De beschouwingen

Op 1 september 1970 beëdigde en installeerde burgemeester P. van Dijke de leden van de nieuwe raad. Van de negenentwintig leden legden twintig de eed af en negen de verklaring en belofte. J. Borgman opende, als fractievoorzitter van de PvdA, de grootste partij, de beschouwingen over de college-onderhandelingen: "Als de verkiezingsuitslag anders was uitgevallen, had sprekers partij ongetwijfeld gepoogd een geheel andere samenstelling van het college van burgemeester en wethouders te realiseren, doch dit is door de verkiezingsuitslag in een aantal opzichten moeilijk gemaakt."; de PvdA kreeg een derde van de stemmen, de KVP was sinds 1966 een vijfde van haar aanhang kwijt geraakt, de PvdA voelde het meest voor een combinatie met D'66 en de PPR, de confessionelen (ARP, CHU, KVP, Boerenpartij, SGP en GPV) waren met 10% teruggelopen, de niet-confessionele partijen (PvdA, PPR, PSP, D'66 en VVD) hadden 10% gewonnen. Door alle partijen in de raad onder te brengen in twee blokken, die tegenover elkaar stonden, bracht Borgman de theorie van de antithese³ in praktijk. Op een gekunstelde manier werd de Boerenpartij (BP) bij de confessionele groep gerekend; namelijk op grond van de eerste twee punten van het program van de BP. Dit toespitsen van tegenstellingen paste in de strategie van Borgmans partij. Op een landelijk PvdA-congres in 1967 werd gekozen voor het polarisatiemodel; tegenstellingen moesten niet verdoezeld, maar duidelijk uiteengezet en benadrukt wor-

den. In 1969 nam dat congres zelfs een anti-KVP-resolutie aan, waarin onder andere stond dat de PvdA voor de verkiezingen van de Tweede Kamer met de KVP geen stembusaccord zou sluiten, noch na de verkiezingen met de KVP regeringssamenwerking zou aangaan.⁴ Behalve onlustgevoelens jegens de KVP zat er nog een gedachte achter de resolutie, die met een overweldigende meerderheid was aangenomen. Het streven was gericht op een progressieve concentratie⁵, die een tegenwicht zou moeten zijn tegen de VVD en de confessionele partijen. Bij de confessionele partijen bestond geen principiële voorkeur voor liberalen of socialisten bij de vorming van een regering. "Lood om oud ijzer", noemde oud-vakbondsleider B. Roolvink het. "Daarnaast was de resolutie heel duidelijk bedoeld als een steun in de rug voor de jonge 'neo-confessionele' PPR."⁶

Na dit korte intermezzo over de landelijke ontwikkelingen binnen de PvdA, die ook in Gouda een voedingsbodem hebben gevonden, keren wij terug naar het betoog van Borgman. Van Ruiten bleek, volgens de fractievoorzitter van de PvdA, voor een wethouderschap in de raad niet voldoende steun te krijgen. Eerst was er kans dat hij bij de wethoudersverkiezingen zou kunnen rekenen op 12 stemmen, later bleken dit er zelfs 14 te kunnen worden. Ook voor de door de KVP voorgedragen kandidaat was niet voldoende steun. "Daarover is vele malen – tot zelfs in het laatste beraad toe – uitvoerig gesproken." De PvdA had problemen met wethouder Arts gehad op punten als ruimtelijke ordening, milieubeheer en contacten met andere gemeenten. De PvdA-fractie had ook het gevoel gehad dat Arts meermalen niet de waarheid had gezegd. Hij zou, met zijn 63 jaar, ook nog de oudste wethouder worden. "Dit is echter een zaak die niet zó zwaar hoeft te wegen", maar het werd wel gezegd. De KVP wilde, toen het overleg nog gaande was, niet met Houdijk als kandidaat komen, maar daarnaast bleef ook nog het argument van de verkiezingsuitslag geldig. En dan was er nog een soort lakmoesproef, waaraan de KVP blijkbaar moest voldoen. "Spreker wil daarbij de moeilijkheden in het politieke vlak niet eens zo benadrukken, alhoewel hij wel moet constateren dat de K.V.P. in de afgelopen vier jaren twee radicale leden uit haar fractie heeft zien vertrekken. Dat was voor de P.v.d.A. een reden te zeggen, dat die K.V.P. daardoor ongetwijfeld anders was geworden. Uit de kandidatenlijst bleek bovendien dat wederom twee min of meer radicale leden, die nog in de K.V.P.-fractie zitting hadden daaruit verdwenen.⁷ Ook dat was een punt waarbij even een vraagteken diende te worden gezet. De

P.v.d.A. weet niet precies hoe de nieuwe K.V.P.-fractie zal zijn in politiek opzicht, ook al hoopt zij dat er in dezen, vergeleken met de afgelopen jaren, niet veel zal zijn veranderd. Dit zal echter nog moeten blijken."

Een neutrale lezer zou kunnen opmerken, dat het uittreden van de twee radicalen in 1968, volgens Borgman, het optreden van de KVP-fractie blijkbaar niet zo erg had beïnvloed. De PvdA had echter graag gezien dat zowel Houdijk, als Van Ruiten kandidaat-wethouder zouden zijn geweest. Ook ging Borgman nog in op de overeengekomen kernpunten. Deze kernpunten moest men niet gelijkstellen met een uitvoerig program. Het nieuwe college moest meer beschouwd worden als een afspiegelingscollege, dan als een programcollege. Het meest politiek gevoelige punt had Borgman voor het laatst bewaard: "Tenslotte zet spreker uiteen, waarom zijn fractie met de VVD een college wil vormen." De VVD was een '*niet-confessionele partij*', de VVD had stemmenwinst geboekt en een zeven jaar jongere kandidaat-wethouder dan de KVP. Als de KVP tijdig een andere wethouder had voorgedragen, dan...

P.G. van der Weele, fractievoorzitter van de ARP/CHU-fractie, de op één na grootste, vond dat de KVP erin geslaagd was gelijk te blijven. De twee radicalen die de KVP tijdens de vorige raadsperiode verruilden voor de PPR⁸, maakten toen dat er vijf KVP-ers overbleven. Bij de laatste verkiezingen had de KVP dat aantal behouden, terwijl de PPR nu maar één zetel had gehaald. De burgemeester moet, wat zijn politieke kleur betreft, buiten beschouwing blijven, "al was het alleen maar omdat de kiezers in Gouda op zijn verkiezing tot burgemeester geen invloed kunnen uitoefenen." Het speet hem dat de KVP buiten de boot viel. PvdA en D'66 waren tegen Arts. Daardoor raakten de besprekingen in een impasse. De protestants-christelijke groep stond toen voor de keuze van wel of niet meedoen aan een college. Zij had gezocht naar een oplossing, waardoor een afspiegelingscollege kon worden gevormd en waarin de KVP niet vertegenwoordigd zou zijn, maar wel een fractie met één zetel minder, de VVD. 't Had veel moeite gekost om van de VVD te weten te komen of zij een kandidatuur naar voren kon brengen, die de instemming van de gehele p.c.-groepering zou hebben. De VVD speelde zelf met de gedachte om andere groeperingen in de raad de keuze te laten maken, maar daar paste Van der Weele voor; bij latere moeilijkheden wilde men het verwijt voorkomen, dat de wethouder door henzelf was uitgezocht. Over de kernpunten zei hij, dat ze meer een richtsnoer voor de fracties dan voor de wethouders waren.

• A.J.M. Houdijk

Zijn fractie was van harte bereid, samen met de fracties van PvdA en VVD, in de komende vier jaar het grootste gedeelte van deze kernpunten te realiseren.

A.J.M. Houdijk, fractievoorzitter van de KVP, de derde fractie in grootte, noemde de afloop van de college-onderhandelingen een dramatische ontwikkeling en een domper op het raadswerk in de komende tijd. De twee verloren zetels waren een gevolg van landelijke ontwikkelingen en hij had er geen behoefte aan om zijn fractie hierdoor een bepaald etiket te laten opplakken. Hij verheelde, volgens R&G van 2 september, niet dat Arts vroeger soms niet met het college in dezelfde pas had gemarcheerd. Hierin was echter na de komst van Van Dijke een gunstige verandering gekomen. Letterlijk zei Houdijk: "In het verleden moge er onder zeer moeilijke omstandigheden aan die samenwerking wel eens iets hebben gehaperd, op dit moment heeft de fractie de indruk dat er wat dit betreft nauwelijks nog iets te wensen overbleef." Arts had volgens Houdijk "onder zeer moeilijke omstandigheden zijn portefeuille, die zeer omvangrijk was, met succes beheerd. Hij heeft dit gedaan met een bekwaamheid en een werklust, die nauwelijks door iemand zijn aan-gevochten."

F. Hoofman, de fractievoorzitter van de VVD, de vierde fractie, vermeldde dat de confessionele partijen voor de VVD geen enkele plaats zagen. "Het was dus in het vooroverleg al duidelijk, dat sprekers fractie zich met de fractie van de Partij van de Arbeid nader zou moeten beraden." De PvdA wilde niet geheel zonder de confessionele partijen en het was niet

de VVD die de kandidatuur van Van Ruiten onmogelijk maakte.

C. Karelse, de fractievoorzitter van D'66, had gehoopt op een college uit wat jongere personen. De zeven kernpunten, waarin hij zich goed kon vinden, omschreef hij als "een socia-
listisch-liberaal pakket met een christelijke postzegel erop."

A.Q.C. van Ruiten, de fractievoorzitter van de PPR, had vanaf het begin gepleit voor vernieuwing, en waar dat mogelijk was ook voor verjonging van het college. De KVP werd daartoe opgeroepen, maar verleende geen medewerking. De KVP werd ingeruild voor de VVD. Hieraan wilde de PPR geen medewerking verlenen en Van Ruiten zou op Houdijk stemmen. Wat de zeven kernpunten betreft had hij hier en daar beluisterd, dat die als het ware niet worden "ingeschoven in de richting van het college, maar worden teruggeschoven naar de fracties in de raad, die ervoor zullen moeten waken dat ten aanzien van deze punten een reëel beleid zal worden gevoerd." Hij was het daar niet mee eens.

A.W.H. Kusters, een lid van de KVP-fractie voerde, zonder dat zijn fractie ervan op de hoogte was, à titre personnel het woord. Hij had het, in zijn niet zo heldere betoog, onder andere over het kinderliedje "Hop Marjanneke, stroop in het kanneke". De stroop in het kannetje waren de wethouderszetels. "Aangezien één van de poppetjes geen stroop lustte en misschien niet kon dansen, moest hij als niet-aangepaste figuur, die niet in het team paste, worden verwijderd." In een door KVP-ers ingezonden brief, in de G.C. van dezelfde dag, stond waarschijnlijk wat Kusters duidelijk wilde maken: "Hij immers [Arts, JS] staat bekend als een persoon die recht door zee gaat.(...) Men schijnt meer behoefte te hebben aan 'n persoon met wie men alle kanten op kan." In hetzelfde ingezonden stuk, dat mede-ondertekend was door J.J. Feit Zoet, de latere voorzitter van de KVP-afdeling, stond: "Uit een en ander springt duidelijk naar voren, dat kwaliteit en grote ijver geen rol spelen. 'Barbertje moet hangen'. Dit heeft niets te maken met een eerlijke politiek. Respect hebben ondergetekenden voor de KVP-fractie. Geen touwtjetrokken, maar de beste man naar voren brengen. Er is een spel gespeeld met als inzet 'n p[er]soon, niet het belang van de gemeente. Het volgen van dit spel is niet erg verheffend."

6.2 De stemmingen

De verkiezing van de wethouders verliep zoals verwacht. J.W. Blankert (PvdA) kreeg 27 stemmen (2 blanco). In de vacature Arts stelde de

VVD de kandidatuur van Kruijsheer en de KVP die van Arts. Houdijk lichtte toe, dat zijn fractie niet verwachtte kans van slagen te hebben, maar het was de bedoeling om een duidelijke uitspraak van de raad te krijgen. J. Kruijsheer kreeg 21 stemmen, Arts 6 en Houdijk 2.

Houdijk stelde er prijs op, voor de volgende stemming, namens zijn fractie te verklaren, dat de KVP voor de verdere samenstelling van het college geen verantwoordelijkheid wenste te dragen. H. Luidens (PvdA) kreeg 24 stemmen (5 blanco) en P. Binee (ARP/CHU) kreeg 25 stemmen (4 blanco).

Oud-wethouder Arts legde op zijn verzoek nog een verklaring af. Hij was 17 jaar raadslid geweest, waarvan 8 jaar wethouder. Hij besloot zijn verklaring met te zeggen dat hij het raads-werk bleef doen. "Ik zal het doen met dezelfde eerlijkheid - aan liegen heb ik nooit behoefte gehad - welke ik altijd heb betracht." Het laatste was een reactie op een opmerking, die Borgman in zijn betoog maakte. Holland Silhouet van 9 september sprak van een Dolle Dinsdag(avond); "de dinsdagavond van Borgman kunnen we wel zeggen."

7. De nasleep

De KVP-fractie bestond na de verkiezingen uit Th.J. Arts, A.J.M. Houdijk, G.C. van den Hondel, C.M. Vos-van den Steenhoven en A.W.H. Kusters. Tijdens de onderhandelingen maakte de fractie op 18 augustus de afspraak "Arts en geen ander, hij heeft zijn werk goed gedaan." Arts was toen met vakantie en kwam voor de vergadering over uit Weert. Op vrijdag 28 augustus vond een vergadering plaats van bestuur, fractie en kandidaten van de KVP-afdeling. Het overleg van de fractievoorzitters was een week eerder al afgesloten met een persconferentie, waaraan ook Houdijk deelnam. Tijdens de KVP-vergadering van de 28ste werd besproken of het nog zin had om te proberen het wethouderschap voor de KVP te behouden. Na de discussie werd geen heldere conclusie getrokken. A.J.M. Verhoef en J.Th.Imholz bestreden tijdens de volgende vergadering in ieder geval dat ook zij aandrang hadden uitgeoefend voor zo'n poging. Ten aanzien van het standpunt van J.Th.Imholz bleef overigens "verschil van mening bestaan". G.C. van den Hondel vertelde op zondag 30 of maandag 31 augustus aan Arts, die de vergadering niet had bijgewoond: "Niets is veranderd in de situatie, alles is gebleven zo het was, al waren er een paar, die het wel bekeurden, dat de K.V.P. geen wethouder meer zou krijgen." Kusters was de 28ste naar huis gegaan met de overtuiging dat er niets meer zou gebeuren, want Houdijk wilde geen kandida-

K.V.P.-Kandidaten voor de Gemeenteraad van Gouda

ZEVEN kandidaten (naar eigen keuze) moet U stemmen. Niet meer en niet minder!

• Groslijststemming 1966

tuur. Houdijk, die zowel voorzitter van de Goudse afdeling van de KVP, als fractievoorzitter was, ging de achtentwintigste augustus naar huis "met indruk van unanieme aandrang." Borgman werd op 29 augustus door een KVP-er gebeld en dit lekte begin september uit.

Een deel van de aanhang van de PvdA morde, omdat men Arts had laten vallen en accepteerde de motieven van Borgman daarvoor niet. Tijdens een ledenvergadering van de PvdA, op 8 september, onthulde raadslid H. Berghoef dat de KVP, drie dagen voor de wethoudersverkiezingen, alsnog Houdijk naar voren wilde schuiven. De PvdA-er gaf dit geheim prijs, omdat hij wilde aantonen dat ook binnen de KVP niet eensluidend over Arts werd gedacht. Tot dan toe had de KVP naar buiten een grote eensgezindheid getoond. Tegenover de G.C. en De Tijd/De Maasbode ontkende Houdijk het telefoongesprek niet: "Het verandert niets aan het eerder standpunt van unaniem achter Arts. De verantwoordelijkheid voor het niet verkiezen van Arts blijft dan ook volledig voor rekening van de PvdA."

Op 22 september bracht Houdijk verslag uit in de KVP-vergadering. "Er is gevraagd: Als wij andere kandidaat stellen, bestaat dan nog de mogelijkheid, dat standpunt PvdA verandert? Hr. Borgman antwoordde na plusminus 4 uur overleg: 'Dat zou woordbreuk zijn', oftewel

nee! Vond dat ik dit als fractievoorzitter en als afdelingsvoorzitter mocht doen. In tel. gesprek is gevraagd om vertrouwelijkheid, dit is toegezegd. Ik meende te mogen verwachten dat de fractie met de grootst mogelijke meerderheid de nieuwe kandidatuur zou steunen. Het leek mij beter eerst te onderzoeken of er nog mogelijkheden waren vóór er evt. overleg binnen eigen groep kwam. De uiteindelijk mogelijke kandidatuur was uiteraard niet gesteld zonder overleg met de fractie. (...) De kandidatuur van de hr. Arts voor het wethouderschap was op het moment van bellen zaterdag menselijkerwijs gesproken niet meer realiseerbaar."

Kusters vond het gebeurde achteraf niet afkeurenswaardig: "het is politiek". J.Th. Imholz vond dat er een knieval was gemaakt voor de PvdA. Hij dacht in eerste instantie dat het aftredende raadslid mevrouw E.C.P. de Groot-Hoonhout had gebeld. Mevrouw Vos vond dat er een bres was geslagen in de eenheid en betreurde het dat zij niet vóór de raadsvergadering van 1 september, waarin de wethouders werden gekozen, op de hoogte was gesteld. Van den Hondel meldde: "Ik heb [op verzoek van de voorzitter] Borgman gebeld en gevraagd om vertrouwelijk gesprek, wat werd toegezegd. In eerste instantie gevraagd 'Moet Arts nou hangen?' Na bevestiging gevraagd: 'Als Houdijk zich kandidaat stelt, wat gebeurt er dan?' Ik heb tweemaal op vertrouwelijkheid aangedrongen." Houdijk verduidelijkte dat het de bedoeling was om te vragen of er nog mogelijkheden waren voor het wethouderschap voor de KVP. Houdijk merkte verder onder andere op: "Zonder de aandrang op vrijdagavond (die voor mij als een verrassing kwam) had ik niet laten bellen. Mw. De Groot heeft gedaan en gezegd wat zij dacht dat goed was. Gezien de moeilijkheden bij de P.v.d.A. was ommezwaai niet ondenkbaar." Mevrouw E.C.P. de Groot-Hoonhout had zich er dus toch op de een of andere manier mee bemoeid. Houdijk zei ook iets over de relatie van Arts tot de raad: "Hr. Arts is onze beste kandidaat. Hr. Arts heeft de raad nooit achter zich gekregen. Hr. Borgman had aversie tegen hr. Arts. Redelijke mate van samenwerking is nodig voor raadswerk. Zonder P.v.d.A. gaat het niet. (...) Indien een wethouder goed is voor zijn werk en goed is voor zijn partij, maar niet in de raad, dan gaat het wethouderschap toch mank." Arts was ook bij de vergadering in september niet aanwezig, omdat hem, naar eigen zeggen, daar voor geen uitnodiging had bereikt. Daarom is het des te opmerkelijker dat zijn naam in het verslag staat bij degenen die bericht van verhindering zonden.

Arts reageerde per schrijven van 10 oktober,

kort voor de bestuursvergadering van de twaalfde, uitvoerig op het verslag van de KVP-vergadering van 22 september. Hij beschuldigde daarin twee fractieleden van het verbreken van "besluiten en afspraak". Op de woorden van Houdijk over zijn relatie met de raad reageerde Arts als volgt: "Ben ik in de raad niet goed geweest en ging daardoor mijn wethouderschap mank? Ik heb vaak het tegendeel gehoord, ook uit mijn eigen fractie, waarvan leden mij meermalen zeiden: 'Jij verdedig[t] je zaken het allerbeste van alle wethouders.' Het wordt hoe langer hoe fraaier." Arts vond dat de fractievoorzitter hem in de raad stoten onder de gordel had gegeven, die misschien hadden bijgedragen tot het besluit van de PvdA om hem te laten vallen. Het afdelingsbestuur van de KVP belegde op 20 oktober in Concordia een vergadering, voor leden en kiezers, waar verslag werd uitgebracht van de wethoudersverkiezingen. In R&G en in de G.C. van 21 oktober werd daarover gerapporteerd. Er waren vijftig aanwezigen en de kritiek richtte zich vooral op Houdijk en Van den Hondel. Volgens R&G weigerde de eerste een concreet antwoord te geven op herhaalde vragen uit de vergadering, of hij een blunder had begaan. Houdijk gaf wel toe het te betreuren dat hij drie, van de vijf, leden van de fractie [mevrouw Vos, Kusters en Arts], niet bijtijds had geïnformeerd over zijn laatste poging om een wethouderszetel voor de KVP te behouden. Van den Hondel gaf toe dat hij naïef was geweest met betrekking tot de geheimhouding van het telefoongesprek. Arts gooide zelf olie op de golven: "Het ging niet om het zijn van Arts, maar om het zijn van de KVP" en voorkwam zo een scheuring. Borgman reageerde in de G.C. van 26 oktober op het punt van de geheimhouding. Borgman zou Van den Hondel onmiddellijk hebben gezegd het voorstel niet als een onderonsje te willen zien. Hij pleegde overleg met de fractie en het dagelijks bestuur van de PvdA, voordat hij zijn definitieve antwoord gaf. Van den Hondel had het volgens Borgman doen voorkomen alsof de hele fractie, minus Arts, en ook een deel van de KVP-afdelingsvergadering achter zijn voorstel stond.

8. De apologie van Arts

Toen Arts hoorde dat, zonder dat hij het wist, de afspraak "Arts of niemand" was doorbroken, was hij bijzonder teleurgesteld en er niet in geïnteresseerd of er wel of niet een verklaring van de KVP kwam na het krantebericht over de ledenvergadering van de PvdA. Aan Kusters meldde hij: "Ik stop ermee, ik ben het meer dan beu. Ik voel me verraden." Naar buiten reageerde hij door middel van een open brief, die onder

andere in R&G van 17 september ruime aandacht kreeg. Kusters en Houdijk hadden tevergeefs geprobeerd het uitgaan van die brief te voorkomen, omdat het voor de KVP geen goede zaak was en het jammer zou zijn als Arts uit de raad ging. Houdijk vroeg zich op 22 september af, of hij "na jarenlange samenwerking niet op enig krediet bij [de] hr. Arts [had] mogen rekenen?" Na een uiteenzetting en verantwoording meldde Arts, dat hij zich terugtrok als raadslid en zonder emoties ging dat natuurlijk niet. In zijn afscheidsrede als wethouder had Arts de eensgezinde steun van zijn fractie nog geroemd, maar toen hij van het telefoongesprek met Borgman hoorde was hij geschokt. "Het telefoontje zou vertrouwelijk blijven. Dat van de kant van de P.v.d.A. dat vertrouwen al ras geschonden is zal niemand verbazen. Zo geweldig in het nauw gedreven door de openbare mening gaf deze publikatie aan sommige P.v.d.A.-ers misschien nog even lucht." "Wat ik ernstig betreurt is dat ik vóór de bekendmaking van dit 'nieuws' door de P.v.d.A. nooit iets heb geweten van hetgeen op die zaterdagmiddag is gebeurd, evenmin als twee andere leden van mijn fractie." "Dat de fractie-voorzitter en diegene die gebeld heeft dit 'aftasten' blijkbaar bewust verborgen hebben gehouden. Dat het verbreken van de gemaakte afspraak 'Arts of niemand' zonder dat daarover met drie leden van de fractie overleg werd gepleegd, een bres heeft geschoten in de kracht en de eenheid van de K.V.P.-fractie welke ik in mijn afscheidsrede als wethouder dank bracht voor haar consequente houding toen niets wettend of vermoedend." "Het is jammer dat ik dit nog moet ervaren. Daarom heb ik besloten mij nu toch helemaal uit de (sic) politieke leven terug te trekken. Ik heb er genoeg van." Arts beschouwde zijn brief als het laatste woord in de Goudse wethoudersaffaire, die volgens hem meer en meer onverkwikkelijk was geworden. "Het was een warwinkel van zogenaamde motieven waarop en waaronder ik moest verdwijnen. Aangedragen van de kant van de P.v.d.A. met dienstwillige medewerking van één P.P.R.-man." Arts was het oneens met de argumenten die door zijn politieke tegenstanders werden gebruikt. Ook signaleerde hij tegenstrijdigheden bij het noemen van beweegredenen tot zijn vertrek. Het stak hem dat de meerderheid in de raad hem niet meer nodig had nu de fundamenten waren gelegd voor een grote stadsontwikkeling. Hij was ervan overtuigd, dat persoonlijke rancunes wél een doorslaggevende rol hadden gespeeld. "Ik ben er van overtuigd dat dit het punt is waar alles om draait." "Ik heb de aanvoerder van een grote fractie durven weerstaan, ik waagde het tegen zijn herhaaldelijk wantrouwen op te

tomen, ik liet niet over mij heen lopen ondanks zijn achterbakse informatie, ik liet niet de vloer met me aanvegen, zoals hij met anderen deed, ik wilde me niet neerleggen bij zijn vaak onredelijke politieke passie, ik boog niet voor de chantage-achtige manier, waarop hij mij ook privé benaderde. Dat is nu allemaal gewroken." Gouwenaars konden dit allemaal in de krant lezen.

Een actiecomité probeerde alsnog Arts te bewegen zijn plaats in de KVP-fractie te blijven innemen en binnen een week ontving het comité 400 adhesiebetuigingen. Maar Arts' besluit stond vast.

9. Mutaties van raadsleden

Ondanks zijn goede voornemens, geuit in de raadsvergadering van 1 september, is Arts na de wethoudersverkiezingen niet meer, als raadslid, aanwezig geweest bij een vergadering van de gemeenteraad. Bij de vergadering van 26 oktober 1970 stond een ingezonden stuk op de agenda, waarin hij ontslag nam als lid van de raad. Iedereen was op de hoogte van de feiten en het briefje werd, zonder discussie, voor kennisgeving aangenomen. Twee dagen na de raadsvergadering bedankte Arts ook als lid van de KVP. Arts had grote moeite met wat er gebeurd was en lange tijd erna, begin juni 1974, liet hij, in de rubriek "Uw mening" van de G.C., weten dat "J. Borgman mijn veeljarig intens leven en werken voor de stad Gouda en de Goudse gemeenschap [heeft] verwoest."

Op 30 november 1970 werd mevrouw B.W. Jansen-Marsman als opvolger van Arts raadslid, tegelijk met W. van Schelven en J.A.W. de Lange. Laatstgenoemde kwam in de plaats van A.Q.C van Ruiten, van wie de raad op 26 oktober de mededeling had ontvangen, dat hij in verband met zijn uittreden uit de Politieke Partij Radicals ontslag nam als lid van de gemeenteraad. Van nog twee onderhandelars kreeg de raad voor het einde van 1970 bericht van beëindiging van hun lidmaatschap van de raad; op 28 september van C. Karelse (D'66), wegens drukke werkzaamheden en op 11 december van B. W. Buenk (VVD), wegens verhuizing naar elders. De heer Karelse ging overigens in maart 1971 over van D'66 naar de VVD.

10. Conclusies

Helemaal ontrafeld zijn hier de 'ins and outs' van de moeizame verhouding tussen Arts en Borgman niet, omdat zowel níet uitgesproken persoonlijke, als wél uitgesproken zakelijke argumenten een rol hebben gespeeld. Bij de PvdA, PPR en D'66 waren er blokkades ten aanzien van de persoon van Arts, minder tegen

• P.G. van der Weele (1922-1973)

diens partij, ondanks het uitreden van enkele leden van de fractie in 1968. Niet het politieke, maar veeleer het persoonlijke gebeuren speelde bij deze wethoudersaffaire een rol. P.G. van der Weele, de voorzitter van ARP/CH U-fractie, formuleerde het zo: "Dat is bijna altijd een zuiver subjectieve zaak. Figuren die kortere of langere tijd een bepaalde functie vervullen, worden bijna altijd door de één op een geheel andere wijze gewaardeerd dan door de ander. De figuur zelf moge, ondanks wellicht het bezitten van de nodige zelfkennis, tot de conclusie komen dat hij zijn functie naar eer en geweten en met inzet van zijn volle persoonlijkheid heeft vervuld, in de ogen van anderen kan hij nochtans zijn functie niet naar behoren hebben vervuld. Het is ook heel moeilijk daarover te discussiëren. Naarmate men openbare functies vervult, dient men afstand te doen van de hoop, dat die functies ook worden gewaardeerd naar de wijze waarop men die uitoefent, omdat die waardering zeer persoonlijk getint is en bovendien nog door de omstandigheden wordt beïnvloed." Om de waarde van het geciteerde te beoordelen is het van belang te weten, dat Van der Weele na zijn overlijden op 5 januari 1973⁹, door burgemeester Van Dijke werd herdacht als iemand die een raadslid van formaat was, die door zijn persoonlijkheid en inbreng reeds een nationale vermaardheid had verworven in velerlei functies en die een scherp verstand had, dat

onmiddellijk analyserende de kern van een zaak wist te raken.

De PvdA wilde invloed uitoefenen op de keuze van de kandidaat-wethouders van de KVP en de VVD. De KVP weigerde bij de onderhandelingen in te gaan op de eis om haar lijstaanvoerder Arts te laten vallen. Dat sommige KVP-ers later terugdeinsden voor de consequenties, was een interne zaak. De VVD gaf wel toe. Een journalist van R&G meldde op 8 september, dat de kandidatuur van Kruijsheer door Borgman, de fractievoorzitter van de PvdA, was afgedwongen. "De jeugdige J.D. van Dijk heeft zich teruggetrokken voor de meer ervaren en 'sociaal bewogen' J. Kruijsheer", meldde De Tijd/De Maasbode al eerder. Later zijn er afspraken gemaakt tussen CDA en PvdA. Dit blijkt uit een vertrouwelijk schrijven van de voorzitter van de CDA-fractie, d.d. 15 september 1980, aan P.J.A. Schwegler, de fractievoorzitter van de PvdA. In enigszins krom nederlands staat daarin het volgende: "Wij verwachten, dat de in het verleden gemaakte afspraken elkanders kandidaten niet te 'wegen' gestand wordt gedaan, zoals ook onzerzijds een niet door ieder van ons onverdeeld gunstig beoordeelde voordracht van uw kandidaten (bijv in 1978) niet tot discussie aanleiding gaf." Hoogstwaarschijnlijk was deze opstelling een vrucht van de gebeurtenissen in 1970.

De college-onderhandelingen in 1970 hebben uiteindelijk een onbevredigend resultaat opgeleverd. De conclusie, van een artikel in de G.C. van 29 augustus onder de kop "Wijzig geen team, dat aan de winnende hand is", luidde dat bij alle groeperingen, met uitzondering van de VVD, een gevoel van onbehagen over de afloop heerste. Die vreugde van de VVD was begrijpelijk, als men weet dat door deze partij gedurende vijftig jaar vergeefs pogingen waren ondernomen om in het college te komen en dat het deze keer lukte.

BIJLAGEN

I ARTS, Theodorus Johannes (geboren in 1907)

Raadslid voor de KVP sinds 1953 en wethouder van 1962-1970; eerst wethouder van sociale aangelegenheden en sinds 1 november 1963 van gemeentewerken, bouw- en woningtoezicht, woningbedrijf, grondbedrijf en marktwezen.¹⁰ Werkzaam geweest in de journalistiek (De Maasbode, De Nieuwe Zuidhollander, De Tijd en Het Centrum) waarmee hij in de oorlogsjaren opfield. Na de bevrijding was hij twee jaar

verbonden aan de Regerings Voorlichtingsdienst. Daarna was hij tien jaar (1948-1958) directeur van de stichting overdekte zweminrichting Spaardersbad, waarna hij directeur werd van de RK-Stichting Bijzonder Gezins- en Jeugdwerk Gouda (Jeugdstad). In het RK-verenigingsleven nam hij een belangrijke plaats in. Hij was voorzitter van het RK-Interparochieel Sociaal Charitatief Centrum, secretaris van het kerkbestuur van de St. Jozefparochie-Verbondskerk en lid van het diocesaan bestuur van het Bijzonder Gezins- en Jeugdwerk in het bisdom Rotterdam. Voorts was hij werkzaam in de Katholieke Jeugdbeweging. Ook de sport had zijn belangstelling. Hij was mede-oprichter van de Centrale van de Katholieke Sportverenigingen in Gouda en secretaris van de schoolvoetbalcommissie van de KNVB. Bijna 18 jaar is hij voorzitter geweest van de RK-voetbalvereniging DONK. (bron: Goudsche Courant van 5 september 1962)

Op 19 december 1969 vond er in Gouda een bouwdag plaats onder de titel "Prestatieslag Gouda". Men wilde met een aantal eenvoudige handelingen symbolisch tot uitdrukking brengen dat, na vele jaren van narigheid en ellende, het keerpunt in de stadsontwikkeling was bereikt. In R&G van 18 december verscheen onder de kop: "Grote man achter prestatieslag wethouder Th. J. Arts; sociaal bewogen mens" een artikel waaraan de volgende citaten zijn ontleend.

– *Kritiek*. In de loop der jaren is er in de gemeenteraad nogal eens wat kritiek op de heer Arts geuit. Dat gold onder andere zijn te optimistische verwachtingen over de realisering van diverse projecten. Wethouder Arts: "Ik heb dat eigenlijk nooit als kritiek gevoeld. De opposanten doen wel eens voorkomen alsof zij het auteursrecht op bepaalde zaken hebben. Zo is het nou eens een keer niet. Ik twijfel geen moment aan de goede bedoelingen van deze mensen, maar ze moeten de zaken niet scheefftrekken door te suggereren, dat alle heil alleen van hen valt te verwachten."

– *Emotioneel*. Wanneer kritiek misplaatst is, kan wethouder Arts emotioneel reageren. Dat gebeurde voor het laatst bij de behandeling van de begroting voor 1970, toen de socialistische fractieleider drs. J. Borgman harde taal als "grove onwaarheden" en "ernstige communicatiestoornissen" gebruikte. De heer Arts reageerde toen even fel als emotioneel: "Ik ben me van geen onwaarheid bewust. Ik vecht dag na dag en ook vaak nacht na nacht voor Gouda. Ik doe dat uit liefde voor de stad en uit liefde voor de mensen, die in nood verkeren. Ik gooi er echt niet met m'n pet naar."

– *Prikkelbaar*. De heer Arts is er zich van bewust, dat hij emotioneel kan zijn: "Dat komt, omdat ze je in zo'n geval emotioneel maken. Ik word dan prikkelbaar." Een begrijpelijke uitspraak voor een man, die zich de ellende en het leed van honderden, zo niet duizenden Gouwnaars als het ware persoonlijk aantrekt.

– *Plicht*. De heer Arts is een overtuigd lid van de KVP. Niettemin is hem wel eens het verwijt gemaakt, dat hij als het ware te weinig voor het partijbelangen en te veel voor het algemeen belang doet. Voor wethouder Arts is dat echter geen punt: "Als wethouder heb je ondermeer de plicht de belangen van de gehele gemeenschap te dienen. (...) Voor mij staat daarbij de nood van de minder draagkrachtigen in Gouda – en dat zijn er veel meer dan iedereen wel denkt – voorop."

– *Gemeenteraad*. Het is in dit verband bepaald niet verwonderlijk, dat de heer Arts er een uitgesproken mening over de Goudse gemeenteraad op na houdt: "Dit moet geen uitgesproken politiek lichaam zijn. We hebben een raad nodig, die overwegend beseft wat Gouda nodig heeft. Dat moet het uitgangspunt in ons streven en werken zijn. Wie in dit kader aan zijn taak geen inhoud weet te geven, wie dit niet kan opbrengen, kan er beter niet aan beginnen." (bron: Rijn en Gouwe van 18 december 1969)

II BORGMAN, Johan (geboren in 1928)

Werkte in Aalsmeer op een accountantskantoor en op de secretarie van de gemeente (1945-1946). Werkstudent. Leraar aardrijkskunde te Amsterdam en van 1957-1962 leraar aardrijkskunde en maatschappijleer aan de Rijks HBS, later Rijks Scholengemeenschap (RSG) te Gouda. Raadslid voor de PvdA sinds 1962, tijdelijk wethouder van onderwijs (als vervanger van Luidens, van 29 april tot ongeveer 29 juli 1968), wethouder van openbare werken en volkshuisvesting 1972-1974. Lid van de Provinciale Staten van Zuid-Holland sinds 1962, lid van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland 1974-1987. Lid van de Eerste Kamer 1987-1991. Bij zijn afscheid als Gedeputeerde verscheen een boek "Vrienden over Joop Borgman", de volgende citaten zijn daaruit afkomstig.

– *S. Patijn*. Als Joop Borgman begint met: "...Voorzitter, een en ander maal heb ik gezegd..." dan weet een ieder van zijn collega's dat er even goed opgelet moet worden. Ook omdat hij een glanzende carrière als speler van grote karakterrollen op het toneel is misgelopen. Als je niet beter wist zou je denken dat die man vaak erg verontwaardigd is. De kenners weten beter, echte kwaadheid, of liever verontwaardiging, wordt gereserveerd voor misstanden of

principiële zaken, de rest is voor de Bühne of om zijn mening te benadrukken.

– *M. Vrolijk*. Ik herinner mij onze eerste contacten: de zestiger jaren, misschien al de laatste vijftiger. (...) De maatschappelijke hervorming naar de beginselen van het democratisch-socialisme heeft hem in haar greep en het ijveren daarvoor verkiest hij boven de rustige zekerheden van een leraarsbestaan.

– *R. Harms*. Wat je van Joop Borgman ook kunt zeggen, tot de zwijgende meerderheid (laat staan de dito minderheid) heeft hij nooit behoord. Voor zijn mening kwam hij uit, klip en klaar, het zekere voor het onzekere nemend en zijn standpunt liever driemaal uitleggend dan het risico te nemen om éénmaal misverstaan te worden. En knap is degene die hem van een eenmaal bereikt standpunt kan afbrengen.

– *R. Harms*. Maar echt lastig voor het College van Burgemeester en Wethouders werd hij vooral als het ging om goede en betaalbare woningbouw. Vooral hier roerde hij zich, niet vanuit een obligate attitude van de progressieve politicus, maar met het besef dat achter woningnood en woonnood een brok menselijke ellende schuilgaat. Onvermoeibaar kapittelde hij het College als dat naar zijn mening zich onvoldoende inspande om bouwplannen voor de minst en minder draagkrachtigen te ontwikkelen, droeg hij suggesties en alternatieven aan.

III UIT DE DAGBLADEN

In het kader van dit artikel gaat een analyse van de verslagen van alle vergaderingen waar de twee politici elkaar, tussen 1962 en 1970, troffen te ver. Daarin zullen ongetwijfeld concrete voorbeelden te vinden zijn van de botsing van karakters, politieke opvattingen en persoonlijke aspiraties. Wat hier, in telegramstijl, volgt is een willekeurige selectie uit kranteberichten over het onderwerp volkshuisvesting, toen Arts dat in zijn portefeuille had.

– 1963

Zeer ongunstige woningsituatie. De leeftijds-grens om ingeschreven te staan als woningzoekende was 28 jaar. Er waren meer dan 500 urgente gevallen. De oorzaak van de sterke stijging van urgente gevallen (109) lag in de eerste plaats aan het kleine woningbouwcontingent dat Gouda was toegewezen. De leeftijds-grens werd niet met een jaar verlaagd, omdat dit verwachtingen zou wekken, die niet waar gemaakt konden worden. Arts bracht hulde aan het Gemeentelijk Huisvestingsbureau en de woonruimtecommissie, die binnen het kader van de richtlijnen en mogelijkheden, hun werk moesten doen en vaak onbarmhartige kritiek van het

publiek kregen.

(bron: Het Nieuwe Dagblad van 7 januari 1963)
– 1964

Met uitzondering van de wethouder van Openbare Werken, de heer Th. Arts, die nu eenmaal de minst benijdenswaardige portefeuille beheert, kreeg het college bijzonder weinig gespreksstof voorgeschoteld. De verdeling van woningbouwcontingenten voor 1964 is voor Gouda op een grote teleurstelling uitgelopen: 71 woningwetwoningen, 72 premiewoningen en 10 woningen in de vrije sector. De jaarlijkse behoefte, voor de eerstkomende tien jaar, wordt geschat op 520 woningen per jaar. Arts kreeg voor zijn uitvoerig en rijk gedocumenteerd betoog de complimenten van de raad, met name van de PvdA, de VVD en zelfs van de PSP.

(bron: een krant van 21 januari 1964)

– 1965

Ruim 100 woningwetwoningen opgeleverd. In het komende jaar komen bijna 600 huizen in aanbouw. Half januari 1966 zal de bouw starten van de laatste zestig woningwetwoningen, de eerste in Gouda met centrale verwarming, in Oosterwei I. In het saneringsplan Boomgaardstraat zullen 50 huizen in aanbouw komen. In het eerste kwartaal van 1966 zal de bouw van 220 Bouwfondswoningen nabij het Albert Plesmanplein beginnen. Totaal komen hier, door de verhoging van vijf tot zeven woonlagen, geen 230 maar 300 flats. Voorts zullen in de noordwestelijke wijk nog 160 Eurowoningen in uitvoering komen. In de vrije sector zullen aan de Statensingel 36 huizen verrijzen, terwijl waarschijnlijk de bouw van een flat met 28 woningen op de hoek van de Karnemelksloot en de Eerste Kade ter hand zal worden genomen. De eerste hand zal worden gelegd aan 30 in de stad verspreid staande huizen. (bron: Goudsche Courant van 22 december 1965)

– 1967

Felle discussie in Goudse raad. De fractievoorzitter van de PvdA, drs. Borgman, heeft maandagavond [21-8-1967] in de vergadering van de Goudse gemeenteraad weer eens overhoop gelegd met de wethouder van Openbare Werken de heer Arts (KVP). Het nogal gepassioneerde raadslid uitte zijn onvrede over de gang van zaken met de woningbouw in Gouda, nu uit het halfjaarrapport van het Gemeentelijk Huisvestingsbureau is gebleken, dat in de eerste maanden van dit jaar slechts 150 woningen in Gouda gereed zijn gekomen. Als men dan weet dat er in onze stad 1700 woningzoekenden zijn, schrikt men wel van zo'n gering aantal woningen en neemt men geen genoegen met vage aanduidingen als "binnen afzienbare tijd", aldus Borgman. Men kan het college niet ver-

• Van links naar rechts: J.W. Blankert, P. Binee, H. Luidens, J. Kruijsheer, C. Mantz (gemeentesecretaris).

wijten, dat het aan de woningbouw niet de hoogste prioriteit wordt gehecht, pareerde de wethouder, die met felheid ontkende dat het college de verantwoordelijkheid op Den Haag zou willen afschuiven. (bron: Goudsche Courant van 22 augustus 1967).

– 1968

. Arts, het moet gezegd, die bijna letterlijk aan de weg timmert en derhalve veel bekijks heeft, bracht het er goed af; sterker, hij schetste op het gebied van de stedelijke uitgroei een voor een deel reeds begonnen ontwikkeling, die ronduit spectaculair mag worden genoemd (bron: Het Vrije Volk van 17 januari 1968).

. Arts die met zijn uitvoerig antwoord, blijkens de eerste reacties op zijn beschouwing, veel van de vaak zo felle kritiek op zijn beleid kon wegemen. De stemming was daardoor op dinsdagavond, toen de raad het begrotingsdebat voortzette, zoveel vriendelijker dan op de eerste dag. Het vertrouwen, voorzover dat geschokt leek, bleek hersteld. Over de periode sinds 1950 kwamen in totaal 5025 woningen gereed; gemiddeld 229 per jaar en in 1967 waren het er 269. In 1968 komen er 1248 woningen in aanbouw. Een dergelijk aantal heeft Gouda nog nooit bereikt. Bovendien zal in 1968 met de bouw van twee bejaardencentra worden begonnen. Volgende week zal het bouwteam voor de stadsuitbreiding Bloemendaal worden gevormd. (bron: Goudsche Courant van 17 januari 1968)

– 1969

. Er zullen aan het einde van dit jaar in Gouda naar verwachting 1550 woningen in aanbouw zijn, twee bejaardentehuizen meegerekend. In dit jaar zullen ruim 500 woningen gereed komen. Doel is te streven naar een jaarproductie van 600 tot 800 woningen, hetgeen mogelijk is na eind 1970/begin 1971, wanneer de tweede bouwphase in Bloemendaal zal worden gestart. Wethouder Arts verheelde niet dat ook hem de bouw van woningen voor minder draagkrachtigen grote zorgen baarde, omdat men van de doorstroming niet de oplossing mag verwachten. Maar het is onmogelijk woningen voor deze minstdraagkrachtigen te bouwen, als de Minister van Volkshuisvesting geen faciliteiten verleent. De heer Borgman drong aan op een nog snellere totstandkoming van een deel van het industrieterrein in Bloemendaal. (bron: Goudsche Courant van 17 januari 1969)

. Wethouder Th. Arts heeft, antwoordend op de algemene beschouwingen, opmerkelijk weinig moeite gehad met de verdediging van zijn portefeuille Openbare Werken. Hij was als altijd ook nu weer goed gedocumenteerd. (bron: Het Vrije Volk van 10 december 1969)

. Het gehele woningbezit is op kwaliteit geregistreerd en daarvan zullen 2445 woningen (niet alleen krotten) moeten worden afgebroken. Het tekort op de sanering wordt geraamd op f 15 tot f 20 miljoen. Het structuurplan voor Bloemen-

daal is in schets gereed, voor Bloemendaal eerste fase is er een uitgewerkt bestemmingsplan, het bestemmingsplan voor Bloemendaal tweede fase zal in 1970 worden vastgesteld. Eind 1970 zullen er 2000 woningen in aanbouw zijn, waaronder 1100 die in 1969 in aanbouw zijn genomen. In de tweede fase van Bloemendaal is ruimte gereserveerd voor 200 goedkope woningen, waarvoor een extra contingent is aangevraagd. (bron: Goudsche Courant van 10 december 1969)

- 1970

Veel kritiek op wethouder Arts. Keuzeplanwoningen veel te duur! De wethouder van Openbare Werken, heeft het maandagavond niet gemakkelijk gehad. Er is veel kritiek op het feit, dat de bestemmingsplannen voor Bloemendaal nog niet gereed zijn en er was duidelijk onbehagen over het voorstel dat de zogenaamde keuzeplanwoningen een huur zullen moeten doen van f 181,63 en f 202,37 per maand. De kritiek op het niet gereed zijn van de bestemmingsplannen kwam vooral uit de eigen fractie van de wethouder en van de heer Borgman (PvdA). De laatste zei dat de raad vele malen op de totstandkoming van de bestemmingsplannen had aangedrongen, maar het wachten nu zat was. Bestemmingsplan Bloemendaal I was in vergevorderde staat, over het bestemmingsplan voor Bloemendaal II kon Arts niet zo positief zijn, omdat de dienst gemeentewerken, ook vanwege personeelstekort, overbelast was. B&W zou de grondprijs van de keuzeplanwoningen nader moeten bezien; die zou teruggebracht moeten worden van f 10900,- naar f 8500,-, volgens de KVP. Hierdoor zou de huurprijs van de woningen f 15,- tot f 20,- per maand lager kunnen worden. Over het dan verkregen tekort op de exploitatie zou het college zich maar moeten beraden, volgens Houdijk. (bron: Goudsche Courant van 17 februari 1970)

Noten

1. H. van Wijnen in *NRC Handelsblad* van 24 september 1994, pagina 4 van de bijlage Boeken.
2. "Eigen foto" in *R&G* van 4 juni 1970. Helaas zijn er in het archief van Rijn en Gouwe geen foto's van vóór 1972.
3. De leer van de antithese is een begrip dat door A. Kuyper (1837-1920) in de Nederlandse politiek is ingevoerd. Het betreft de tegenstelling tussen orthodox-christelijke en rooms-katholieke gezindten enerzijds, en het niet-gelovige volksdeel anderzijds; gelovigen, die het christelijk beginsel als een richtsnoer zien ook voor het staatkundig leven en paganisten, die menen dat de godsdienst geen invloed mag hebben op de staatkundige beginselen.
4. De houding van het aanscherpen van de tegenstellingen was een vrucht van de beweging van Nieuw Links (N.L.) in de PvdA. N.L. was een, niet duidelijk omliggende, interne presiegroep, die opkwam na de verkiezingsnederlagen in 1966. Behalve democratisering van de partij stond N.L. een radicalisering van de politiek voor ogen. De PvdA zou een oppositionele houding ten opzichte van de liberalen en de confessionelen, met name tegen de katholieken, moeten aannemen. In oktober 1966 kwam het kabinet-Cals ten val, een kabinet dat bestond uit bewindspersonen van PvdA, KVP en ARP en één partijloze. Deze gebeurtenis stimuleerde de activisten van N.L. en drukte nog jaren een stempel op de politiek in ons land. Voor het aantreden van het genoemde kabinet was de PvdA sinds eind 1958 oppositiepartij en zij werd dit opnieuw na het kortstondige bestaan van het kabinet-Cals. De PvdA was feitelijk regeringspartij vanaf de beëdiging op 14 april 1965 tot de aanbidding van het ontslag van de ministers op 15 oktober 1966. A. Vondeeling beschreef in 1968, in *Nasmaak en voorproef*, de val van het kabinet-Cals, waarvan hij zelf deel uitmaakte, als een "moord met voorbedachten rade". Hoofdschuldige was volgens hem de KVP-fractievoorzitter W.K.N. Schmelzer. Dat de politieke gevolgen van de "nacht van Schmelzer" zo groot waren, is mede een gevolg geweest van de aandacht die de debatten op de televisie kregen, wat toen nog niet zo gewoon was als tegenwoordig. "Het gebeurde werd gedramatiseerd door de aanwezigheid van de televisiecamera's; zij registreerden - in de kamer en in de wandelgangen - de spanningen en emoties in het dagenlange debat en gaven de kijker door de directe uitzendingen een betrokkenheid bij de gebeurtenissen die de schrijvende pers en de radio niet konden bewerkstelligen", volgens J. Bosmans in de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem 1982) XV,306.
5. G. Brautigam, *Gedogen schreef hij gaat van au. De brieven van kabinetsformateur mr. J.A.W. Burger in het stramien der gebeurtenissen geplaatst* (Amsterdam 1973) 20. "Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1970 werden in een aantal gemeenten PAK-lijsten ingediend. In zo'n PAK (Progressief Akkoord) waren in de ene gemeente PvdA en PPR gebundeld, in andere PvdA, PPR en D'66 en in enkele deed ook de PSP mee. Een groot succes is dat PAK niet geworden in de gemeenten waar men het geprobeerd heeft. Afgezien van kiezers die principiële bezwaren hadden, de PAK-lijsten werden door mensen die de politiek niet op de voet volgen, niet herkend als een samengaan van partijen waarin de partij waarop men wilde stemmen, was opgegaan." In Gouda mislukten in 1969 de besprekingen om tot een PAK van PvdA, D'66 en PPR te komen.
6. B. Boivin e.a., *Een verjongingskauf voor de Partij van de Arbeid. Opkomst, ontwikkeling en betekenis van Nieuw Links* (Deventer 1978) 87.
7. De raadsleden die in 1970 niet in de KVP-fractie terugkeerden waren mevrouw E.C.P. de Groot-Hoornhout, die, als de aan mij verstrekte informatie juist is, al enige tijd in Bodegraven woonde en P.W.J. van Werkhoven, die zich niet herkiesbaar had gesteld.
8. Eigenlijk is het een beetje anders. Op 25 maart 1968 traden A.Q.C. van Ruiten en J.A.W. de Lange uit de KVP-fractie. De Lange verklaarde dat de politiek meest geëigende naam voor hun fractie zou zijn die van fractie van Politieke Partij Radicalen, maar dat daaraan een aantal formele bezwaren waren verbonden en dat daarom voorlopig werd gebruikt de benaming 'groep-Van Ruiten'. Er ontstond overigens in de raad, bij de algemene beschouwingen, een discussie tussen Van Ruiten enerzijds en Hooftman (VVD) en Vink (ARP/CHU) anderzijds, over de vraag waarom de beide ex-KVP-ers hun plaats in de raad niet beschikbaar hadden gesteld na hun uitreden. Van Ruiten antwoordde op 16 januari 1969: "dat partijen in zoverre belangrijk zijn, dat zij de kandidatenlijsten opstellen. Op het moment dat een kandidatenlijst is ingediend, is er sprake van een publieke zaak. (...) Degenen, die op een kandidatenlijst staan, blijven echter hun eigen politieke verantwoordelijkheid dragen. Als die politieke verantwoordelijkheid ertoe leidt, dat men ten aanzien van de partijpolitieke stellingneming een andere

keuze maakt, heeft men de verantwoordelijkheid om te handelen, zoals men denkt naar zijn geweten te kunnen handelen."

9. In *Tidings van die Goude* (oktober 1994) 105, noot 6, staat abusievelijk 1974. Van der Weele was toen voorzitter van de Koninklijke Nederlandse Middenstandsbond, later genaamd het Koninklijk Nederlands Ondernemers Verbond.
10. In een schrijven d.d. 28 oktober 1963, van B&W aan de leden van de raad, staat hierover het volgende: "Dezer dagen heeft ons college zich beraden over de vraag of de nu spoedig ingaande grenswijziging en het vele werk, dat dit voor het gemeentebestuur medebrengt, consequenties moeten hebben voor de verdeling der portefeuilles tussen de leden van ons college. Wij zijn tot de conclusie gekomen, dat dit inderdaad zo is. Rekening houdend o.m. met de tijd, welke elk der wethouders voor de vervulling van zijn ambt ter beschikking kan stellen, kwamen wij tot overeenstemming." J.J.A. Groeneveld (CHU) en Th.J. Arts (KVP) wisselden van portefeuille.

Verzamelaars opgelet!

Ansichtkaart van de Doelenbrug met poststempel 5-VIII-1920 (of 1929) te koop voor f 25,-. Te bevragen op het stadhuis bij de boekentafel van "Die Goude" (tussen 11.00 en 15.00 uur op zaterdag)

Aangeboden

Boeken over Gouda, inclusief bundels van "Die Goude". Een overzicht wordt op schriftelijke aanvraag gratis toegezonden.
Beemdgras 32, 2804 NT Gouda

DE MARKT IN GOUDA OMSTREEKS 1480

Marion Winnink

Bij mijn onderzoek naar de vonnissen die beschreven zijn in het Crimineel vonnis- of correctieboek (RA 176) stuitte ik onlangs op iets wat daar eigenlijk niet in thuishoort, namelijk een beschrijving van hoe de marktkramen gerangschikt moeten zijn: *'Ordinantie vanden cramen van Gerijt Baerntsz. ter kercwairt an.'*

Datering van de Ordinantie

In deze beschrijving van de marktopstelling wordt geen datum genoemd, maar hij staat op de achterkant van het laatste blad van een katern in het hiervoor vermelde boek. Het laatste vonnis in dit katern is gedateerd 8 augustus 1480. Het eerste vonnis in het daaropvolgende katern is gedateerd 14 februari 1482. De ordinantie zal vermoedelijk dus in de tussentijdse periode zijn opgeschreven.

Dit vermoeden wordt ondersteund door het volgende dat ik vond in het *'Overzicht van eigenaars van de huizen aan de Markt, de Hoogstraat en de Wijdstraat, ontleend aan*

transportregisters, verpondingskohieren, enz. 14e eeuw - 1832', van C.J. Matthijs,

In dit overzicht staat Gerijt Baerntsz. vermeld als eigenaar van het pand Markt 75. Hij is dat in ieder geval in de periode 1456-1470, maar over de periode 1470-1499 staat niets vermeld. Bij de beschrijving van Markt 74 echter, staat eveneens vermeld dat Gerijt Baerntsz. ter zuidzijde woont in de periode 1456-1470, maar ook dat in 1482 Katrijn Gerijt Baerntsz. *weduwe* eigenaresse is van het pand Markt 75 en zij blijft dat tot 1499. Met andere woorden Gerijt Baerntsz. is vóór of in 1482 overleden. Dus als hij (zijn huis) als referentiepunt wordt gebruikt in een beschrijving van de opstelling van de marktkramen, moet dat mijns inziens voor 1482 zijn geweest. Dit sterkt dus het vermoeden dat deze beschrijving tussen 1480 en 1482 geschreven moet zijn.

Deze ordinantie is overigens niet uniek, maar hij duikt wel op op een onverwachte plaats. Ook in de verschillende keurboeken komen kortere of beschrijvingen van vergelijkbare lengte voor, maar deze zijn allen van een latere datum.

De beschrijving

Ordinantie vanden cramen van Gerijt Baerntsz. ter kercwairt an

Eerst die Engelse drapers vander Goude sullen staen dubbelt.

Item daer after an die Scotse drapeniers so verre als zij daer staen mogen ende daeran noch een reeck van lakensnidens van hier binnen. Ende nyement en sal laten hy en sal hebben een verdede craem inden reken voirseit ende zy en sullen nerghens mit genen cramen staen dan voirseit is.

Vertaling

Ten eerste de Engelse lakenwevers in een dubbele rij. Daarna de Schotse lakenwevers, zo ver als ze mogen staan. En daarna nog een rij voor de Goudse lakenkopers. De kramen moeten overdekt zijn en men mag niet ergens anders dan aangegeven gaan staan.

Item die van Leyden die eerste reeck after die wantsniders vander Goude dubbelt, ende die van Delff tenden an die van Leyden dubbelt.

Item die van Dordrecht een reeck after die van Leyden dubbelt ende die van Amstelredaame teynden an die van Dordrecht, ende die van Gorincham tenden an dubbelt ende die van Schoonhoven dair tenden an dubbelt.

Item die van Sinte Geertruydenberge een reeck after an die van Dordrecht dubbelt ende die van Heusden tenden an die vanden Berghhe dubbelt ende die van tsHertogenbosch teynden die van Huesden dubbelt so verre als zy dair staen mogen ende oft dat zy dair niet staen en mogen so sullen zy een nyen reeck beghinnen.

Ende alle lakencramen die meer sijn dan voirseit is die sullen hier tenden an staen ende nergens anders.

Item tenden alle lakencramen sullen die bontwerckers staen te weten die pels dair an ende dat onse poirters voir staen sullen ende die oudecleercopers dair an.

Item die scuttelairs een reeck dair an ende onse poirters sullen voir staen.

Item die scoemakers sullen dubbel staen van Gerijt Baerntsz. ter halle waert an en sy sullen alle die cramen hoiren vryen doirganck laten houden also wyt als zy staen sullen ende alle vreemde scoemakers sullen tenden an onsen poirters staen. Ende daeran tenden die stille-ganckmakers ende onse poirters voir ende anders nergens.

Item die mandemakers sullen staen van die Sluys tot die Molenwarf toe en onse poirters sullen voir staen ende (...) vreemde dair afteran. (.....) dat die mailgeniers staen sullen mi: dubbelde garde voir an den sniers.

Achter de Goudse lakenkopers komt een dubbele rij van de Leidse lakenkopers en aan het eind van die dubbele rij komen de Delftse lakenkopers. Achter de Leidse rij komt een dubbele rij van de lakenkopers van Dordrecht, aan het eind van die rij komen de Amsterdammers, de lakenkopers uit Gorinchem en ten slotte die uit Schoonhoven.

Achter de Dordrechtse lakenkopers komt een dubbele rij van die van St. Geertruidenberg. Aan het eind van die rij komen de lakenkopers uit Heusden en daar sluiten de lakenkopers uit 's-Hertogenbosch weer op aan. Als de rij vol is, beginnen ze een nieuwe rij. Alle andere lakenkramen moeten hierop aansluiten. Aan het eind van de (laatste) rij van de lakenkramen komen de kramen van de bontwerkers, te weten eerst de pelswerkers waarbij die van Gouda vooraan staan en daarna de oude-kleerkopers. Vervolgens een rij van schotelmakers, waarbij eveneens de Goudse poorters vooraan staan.

De schoenmakers staan in een dubbele rij vanaf Gerijt Baerntsz. tot de vleeshal, waarbij de doorgang voor de andere kramen vrij blijft. Alle 'vreemde' schoenmakers zullen achter aansluiten bij de Goudse schoenmakers. De klompenmakers sluiten daarop aan, waarbij de Goudse klompenmakers weer vooraan staan.

De mandemakers staan vanaf de Sluis tot aan de Molenwerf. Ook hier geldt weer dat de Goudse mandemakers vooraan staan.

De maliënmakers staan in een dubbele rij voor de kleermakers.

KERKLIBRIJE EN STADSLIBRIJE

J.W.E. Klein

In de *Tidinge van Die Goude* 13 (1995), p.48-50, bespreekt P.H.A.M. Abels mijn boekje over het 400-jarig bestaan van de stadslibrije.¹ In zijn, overigens uitstekende, recensie tracht Abels de kern van mijn betoog te ontzenuwen. Aangezien het hier de essentie van de ontstaansgeschiedenis van de stadslibrije betreft, wil ik er hier nogmaals op terugkomen.

Mijn stellingname is dat de confiscatie door de magistraat van de kerk- en kloosterbibliotheken de basis vormde voor de Goudse stadslibrije. Aangezien in 1594 de kerkbibliotheek als eerste werd overgenomen door de magistraat,

ben ik van mening dat er vanaf dat jaar sprake mag zijn van een stadslibrije, met als gevolg dat we in 1994 het 400-jarig bestaan van die stadslibrije konden vieren. Abels meent echter dat de magistraat al (veel) langer rechten over de (kerk)librije had: "Ongetwijfeld beschouwde de magistraat het boekenbezit [van de kerk] als een onderdeel van de geestelijke goederen, die eertijds het gemeenschappelijk bezit vormden van de gehele parochie- (lees:) stadsgemeenschap" (p.48). En aangezien de kerklibrije zeker al in de vijftiende eeuw bestond, zou de zeggenschap van de magistraat over de librije ook zover teruggaan.

Hier wreekt zich echter het feit dat recensent

niet op de hoogte blijkt van het juridische verschil tussen *bezit in eigendom* en *bezit in beheer*. De (parochie)kerk was, zowel kerkrechtelijk als civielrechtelijk gezien, een rechtspersoon en kon bezittingen in eigendom hebben. De roerende en onroerende bezittingen kreeg de kerk via schenking, legatering of aankoop. De zeggenschap daarover lag primair bij de kerk, want het was haar eigendom. Nu is het zo dat, vanaf de twaalfde eeuw, het *beheer* van kerkelijke eigendommen in handen kwam van de leken gemeente. Deze leken, die het beheer, dat wil zeggen de administratie, van geld en goed van de parochiekerk in handen hadden, werden kerkmeesters genoemd. De kerkmeesters waren dus de beheerders van het kerkelijke bezit. Maar dat wil niet zeggen dat de kerkmeesters (of via hen de magistraat) de kerkelijke goederen in eigendom hadden. Een goede vergelijking is te maken met een vereniging. Een vereniging is een rechtspersoon en kan geld en goederen in eigendom hebben. De penningmeester van die vereniging heeft dat geld en die goederen in beheer, maar is daar niet de eigenaar van (hoewel er af en toe penningmeesters zijn die het verschil tussen *bezit in eigendom* en *bezit in beheer* ook niet kennen). De boeken van de penningmeester kunnen gecontroleerd worden door bijvoorbeeld een accountant. Zo werden de boeken van de kerkmeesters gecontroleerd door de magistraat of door iemand die door de magistraat daartoe aangesteld was. Maar de accountant die de boeken van de penningmeester controleert, kan natuurlijk geen eigendomsrechten claimen over geld en goederen van de vereniging. Zo kon de magistraat geen rechten claimen over geld en goederen van de parochiekerk. Wel kan de accountant in voorkomende gevallen aanbevelingen doen, die al of niet opgevolgd kunnen worden; zo kon ook de magistraat aanbevelingen doen, maar die waren evenmin dwingend.

Wat er nu na de reformatie gebeurde is, dat de kerkelijke goederen (waaronder de kerkbibrije) werden geconfisqueerd. Met andere woorden de kerkelijke bezittingen die de stad *in beheer* had, werden door de stad overgenomen *in eigendom*. Juist die overname in eigendom van de kerkbibrije bepaalde het begin van de stadsbibrije: het was namelijk de eerste boekenverzameling die de magistraat te pakken kon krijgen. Alle andere boekencollecties waarop de magistraat aanspraak meende te moeten maken (namelijk die van de kloosters), konden pas enige tientallen jaren later geconfisqueerd (= in eigendom genomen) worden. Dat de boeken die vroeger in de kerk stonden als eerste bemachtigd werden, is toeval: het overlijden van degene

die de boeken bewaarde, bepaalde het moment waarop de magistraat de collectie kon bemachtigen. Toevallig overleed de pastoor van de St-Janskerk het eerst, en wel in 1594. Vandaar dat de boeken die vroeger in de St-Janskerk stonden de oudste kern van de stadsbibrije vormen. Wanneer bijvoorbeeld de laatste kloosterling van Stein het eerst was overleden (en niet pas in 1637), dan zouden de boeken van Stein het eerst geconfisqueerd zijn en zouden die de oudste kern gevormd hebben.

Kortom: na de overgang van de stad naar de Prins nam de magistraat de geestelijke goederen in eigendom. En niet alleen die van de kerk, maar ook die van de andere geestelijke instellingen (kloosters en kapellen). En ook niet meteen in 1572, maar geleidelijk, stap voor stap, want het had heel wat voeten in aarde, er waren vele voetangels en klemmen en er zaten vele juridische adders onder het gras. Zo was het pas in april 1594, na het overlijden van pastoor De Lange, dat twee schepenen "als daer toe bij de heeren Burgemeesteren gecommiteert zijnde"² de boeken van de kerk konden overdragen. Dus op last en instigatie en met directe bemoeienis van de magistraat werden de boeken opgeëist en in eigendom genomen. De boekerij die aldus ontstond, was geheel bezit in beheer en bezit in eigendom van de magistraat. Het hele reilen en zeilen van de librije was nu een stedelijke aangelegenheid. En vanaf dat moment mogen we spreken van een *stadsbibrije*. En daarom mochten we in 1994 het 400-jarig bestaan van die librije vieren.

Noten

1. P.H.A.M. Abels, "Eerherstel voor Goudse Librije", in: *Tidinge van Die Goude* 13 (1995), p. 48-50 [= rec. van J.W.E. Klein, *Geen vrouwen ofte kinderen, maer alleenlijk eerbare luijden*. 400 jaar Goudse Librije: 1594-1994, Delft 1994].
2. SAHM, Librije-arch., inv.nr. 42.

BOEKBESPREKING.

Gouda in de Tweede Wereldoorlog.

Vijf-en-twintigste Bundel van de Oudheidkundige Kring "Die Goude" Eburon Delft 1995.

De vijftigjarige herdenking van de bevrijding van Nederland van de Duitse overheersing heeft een stroom van publikaties veroorzaakt, bij tientallen liggen ze in de boekhandel. Over geen periode van de Nederlandse geschiedenis zijn wij dan ook zo goed gedocumenteerd en is zoveel geschreven. De Duitse bezetting houdt nog

steeds de gemoederen bezig. Zo verscheen in opdracht van de Oudheidkundige Kring "Die Goude", in nauwe samenwerking met het Zuid-Hollands Verzetmuseum 'Gouda in de Tweede Wereldoorlog'. M.J. van Dam nam het leeuwendeel voor zijn rekening. Hij beschrijft de hele geschiedenis van Gouda van 1940-1945. H.C. van Itterzon en H.J. Maarsingh behandelen ieder een aspect uit die tijd, respectievelijk 'De Joden in Gouda tijdens de Tweede Wereldoorlog' en 'De illegaliteit in Gouda'. Van Dam heeft gekozen voor een kroniekmatige behandeling van de Goudse geschiedenis in oorlogstijd.

Stellig zal het boek voor de geïnteresseerde Gouwenaar boeiende lectuur zijn, in het bijzonder voor die generatie welke die tijd bewust heeft beleefd. Voor hen zal die tijd in de behandelde periode en plaatsen opnieuw tot leven komen. Alle facetten van de bezetting komen aan de orde: werk en voedsel, de rantsoenering, de bombardementen, de gedwongen tewerkstelling, de angst en de hoop op de bevrijding en natuurlijk de hongerwinter. Het boeiendst zijn de gedeelten waar de schrijvers de personen via hun dagboeken zelf aan het woord laten komen.

Nu heeft elke generatie zijn eigen bezettingsverhaal. De geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog laat zien hoe de visie op en de interpretatie van dat verleden voortdurend aan verandering onderhevig is, maar in dit boek is dat niet te merken. Het boek zou evengoed kort na de oorlog hebben kunnen verschijnen. Het is alsof men totaal onbekend is met de reacties die het werk van De Jong hebben opgeroepen. Men denke aan de tegenstelling De Jong-Blom over de nuancing van het begrip goed-fout tegenstelling van de Nederlandse bevolking. Evenmin komt het probleem van de accommodatie (een begrip gelanceerd door de historicus Kossmann) aan de orde, dat wil zeggen, in hoeverre heeft de bevolking zich aangepast aan de hen opgedrongen situatie.

Een groot bezwaar is dat de personen zowel uit het verzet als de collaborateurs namen blijven, het worden geen mensen van vlees en bloed. Van mensen als Bram Langeraar, om slechts een enkel voorbeeld te noemen, zou men meer willen vernemen. Een karakterschets ontbreekt helaas.

En de beruchte Balvert? Hoe kwam hij tot zijn daden? Wat was zijn achtergrond? We kunnen er slechts naar gissen. Maarsingh slaagt er nog het meest in de sociale en geestelijke achtergronden toe te lichten, ook al slaat hij naar mijn mening de plank wel eens mis. Dat de gereformeerden een relatief grote bijdrage aan het verzet hebben geleverd, is algemeen bekend, maar dat geldt niet in die mate voor de Gerefor-

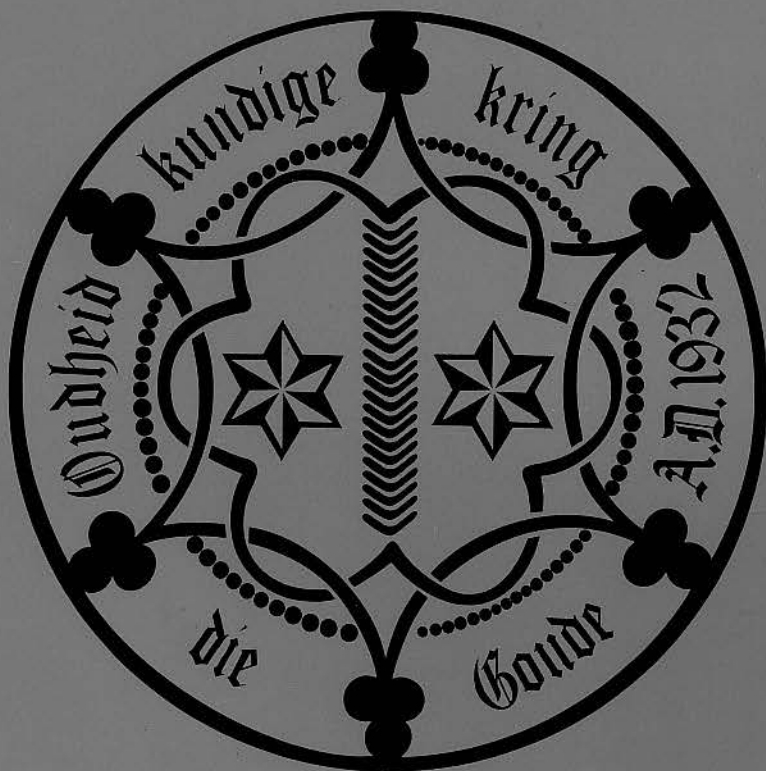
meerde Gemeente. Juist in die kringen, de zogenaamde bevindelijken, zag men de Duitse bezetting als een straf van God voor de zonden van het Nederlandse volk. Dit impliceert niet dat dit voor elk individueel lid gold, dat moge duidelijk zijn.

Veel vragen blijven in dit boek onbeantwoord. Een voorbeeld. Het betreft A.S. van Wijnbergen. Op blz. 155 wordt hij vermeld als ontslagen gemeenteraadslid en vermoord op 24 oktober 1944 (blz. 159). Blz. 190 noemt als datum 21 oktober. Hij wordt hier een Joodse zakenman genoemd, die relaties met de Duitsers onderhield. Van Itterzon vermeldt echter op blz. 159 dat de laatste Joden zijn weggevoerd in 1943. Hoe kon Van Wijnbergen als Jood nog in 1944 in Gouda verblijven. Men blijft in het ongewisse. Overigens vermeldt Van Itterzon hem niet in de lijst van de omgekomen Joden.

Helaas zijn er in het boek nogal wat slordigheden binnengeslopen. Ik zal ze niet alle vermelden. Zo wordt de asterisk in de bijlage (blz. 267 e.v.) niet verklaard. Blz. 65 regel 11 van onderen: Zowel de tekst van het boek, als de tekst van de bron is onjuist. De werkzaamheden van de gemeenteraad werden met ingang van 1 september 1941 gestaakt. In Gouda werden nog raadsvergaderingen gehouden op 12 en 29 augustus 1941. B.W.P. Acket uit 's-Gravenhage heeft nooit de portefeuille van financiën gehad. Toen de Witt Wijnen in 1942 afwezig was, kreeg de gemeente-secretaris G.J.J. Pot financiën en toen Koemans verdween, bleef Pot belast met de waarneming van de wethouder van financiën. Acket was als wethouder de man van het toezicht op zaken betreffende sociale aangelegenheden, volksgezondheid en openbare werken. Met ingang van 16 februari 1945 werd hij burgemeester van Gouda. Wethouder Koemans (blz. 65, 5e regel v.o.) kreeg niet per 28 april ontslag. Hij werd met ingang van 1 maart 1943 op zijn verzoek eervol ontslagen (bron: Verslag van den toestand der gemeente Gouda over 1943). Ook de literatuuropgave is niet vrij van omissies en fouten. Bongers moet zijn Brongers. Seijs is verkeerd gespeld, moet zijn Sijes en bij Shire ontbreekt de r (Shirer). Node worden de werken van Sijes 'De Arbeidsinzet' en Dr. In't Veld 'De S.S. en Nederland' gemist om enkele voorbeelden te noemen.

Het eindoordeel als historische studie moge negatief zijn, als populaire geschiedschrijving voor een breed publiek is het zeker geslaagd en dat zal de initiatiefnemers wel voor ogen gestaan hebben.

B. Dorsman

Secr.: Zoutmanstraat 64
2806 XD Gouda